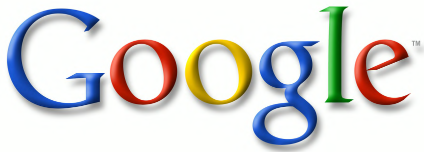
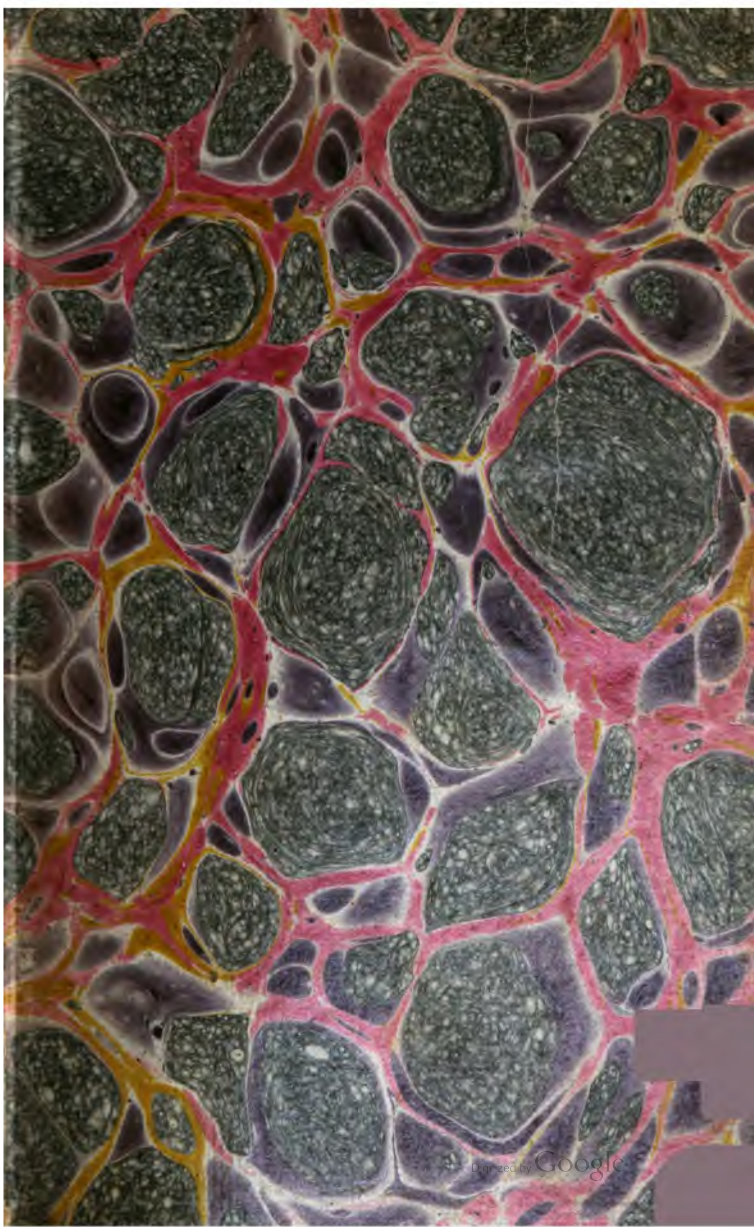

UC-NRLF
$B 266 010

Linde
Febr: 1832.

Grundrids

af den

almindelige Psychologie.

Ved

J. P. Mynster, D. Th.,

Kongelig Confessionarius, Hof- og Slots-Præst, Medlem af de Kongelige Directioner for Universitetet og de lærde Skoler og for Pastoralseminariet, Commandeur af Dannebrogen og Dannebrogsmand, Medlem af de Kongelige Videnskabers-Selskaber i Kiøbenhavn og i Throndhiem &c.

Linde

Kiöbenhavn.

Paa den Gyldendalske Boghandlings Forlag,

trykt i Thieles Bogtrykkerie.

1830.

Fortale.

Dette Grundrids er fremstaaet ved de Forelæsninger, som det paaligger mig at holde i Pastoralseminariet. Det udgives, deels til Brug ved disse Forelæsninger, deels for maaskee at yde Bidrag til Videnskabens Udvikling, og deels for at Forfatteren kan benytte de Kyndiges Bemærkninger ved det Hele eller det Enkelte. Ved ofte at foredrage en Videnskab kommer man til et Punct, hvor man høiligen trænger til at forespørge sig, om man er paa den rette Vei. Tænkningen har taget en Retning, hvorfra den, overladt til sig selv, ikke mere afviger; de Skrivter, man læser, tilbyde vel mange Opklaringer over det Enkelte, men ere for det Meste affattede i en anden Retning, og Læseren træffer derfor ofte ikke sammen med Forfatteren der, hvor han helst ønskede Meddelelse; Samtalen over Gienstande af Videnskaben springer ofte af, og den Ene kan ofte ikke ret forstaaeliggiøre sig for den Anden, fordi Oversynet over det Hele mangler.

Forstaaeligheden kan søges opnaaet, saavel ved den vidtløftigere, som ved den kortere Fremstilling. Ved den første kan meget Enkelt oplyses,

som ved den sidste ikkun kan berøres; men Opmærksomheden hendrages da ogsaa ofte saa meget til Enkeltheder, stundom til Bisager, at det Væsentlige just derved fremtræder mindre klart. Tienligst er det vel, naar begge Fremstillingsmaader kunne forbindes. Dette skeer bedst ved det mundtlige Foredrag, naar et kortere Udkast ligger til Grund; men ogsaa Skribenten kan, naar han har meddeelt det kortere Omrids, som samler det Hele, desto mere haabe at blive forstaaet, naar han vidtløftigere fremsætter sine Undersøgelser over enkelte Materier. Maaskee kan jeg i Fremtiden meddele nogle flere saadanne oplysende Afhandlinger, ligesom jeg allerede har forelagt tvende herhid hørende Undersøgelser, nemlig Udvikling af Begrebet Tro (i Videnskabernes Selskabs philos. og histor. Afhandlinger B. 1.), og Bidrag til Læren om Driverne (sammest. B. 3.). Det forstaaer sig, at jeg her, skiøndt med adskillige Tillæg og Forandringer, har optaget Det af disse Afhandlinger, som hørte til min Plan; men alligevel ønskede jeg dog den udførligere Fremstilling læst af dem, som her maatte finde Noget, der tildrager sig deres Opmarksomhed.

Det Standpunct, hvorfra Undersøgelsen her gaaer ud, er angivet i Indledningen; sammesteds er ogsaa antydet, hvorfor den specielle Psychologie her er forbigaaet. Skiøndt jeg pleier ogsaa at foredrage denne i mine Forelæsninger, føler jeg

dog, at min Fremstilling af den, ved Mangel af tilstrækkelig Indsigt i de Videnskaber, hvoraf her saa Meget maa laanes, maatte blive endnu mere utilfredsstillende.

Forgængeres Arbeider har jeg taknemmeligen benyttet og anført, og jeg har ofte af Andre optaget enkelte Bemærkninger og Udtryk. Hvo der veed at paaskiønne, af hvilken Vigtighed en træffende Bemærkning, et lykkeligt Udtryk er for Videnskaben, vil hellere saaledes laane, end forbigaae Bemærkningen og forandre Udtrykket, for kun at give sit Eget. Og vort eget er dog i Videnskaben sædvanligst kun Lidet, da Andres Forestillinger ved den mangfoldige Meddelelse ideligen gaae over i vore, uden at vi giøre os Rede derfor; saaledes vil ogsaa her findes Meget, som skyldes Andre, men hvis Kilde jeg nu ikke kunde angive. At danske Forfattere her forholdsviis oftest ere anførte, er ikke blot skeet, fordi jeg skrev for danske Læsere, men fordi Hines Læsning — uagtet de hyppige Klager over vor philosophiske Literaturs Armod — har skienket mig rigeligt Udbytte. Jeg vedgaaer med Glæde, at jeg ikke kiender lærerigere Værker over denne Videnskab, end Treschows og Sibberns, ikke skarpsindigere Undersøgelser over enkelte herhid hørende Gienstande, end f. Ex. den sidstnævnte Forfatters Afhandling over den intellectuelle Anskuelse, eller end Ørsteds Dialog om Aarsagen til den Fornøielse,

Tonerne frembringe, og intet Skrivt, hvor der ved Bestemmelsen af Ordenes Betydning kan søges gavnligere Hielp, end Müllers Synonymik.

I Øvrigt har jeg i det Enkelte søgt og fundet Bistand hos Forfattere af meget forskiellig Retning, og dette, som jeg haaber, uden Skade for Arbeidets Eenhed. Goethe siger med Rette: "en eklektisk Philosophie kan der ikke gives, men vel eklektiske Philosopher. Men en eklectisk Philosoph er Enhver, som af det, der omgiver ham, af det, der tildrager sig omkring ham, tilegner sig Det, der passer sig for hans Natur."

Videnskabens Literatur var det ikke min Hensigt at tilføie. Samlinger af Bogtitler haves allerede i tilstrækkelig Mængde, og et nogenledes fuldstændigt Udvalg er høist vanskeligt at træffe. Et Værk kan staae paa et temmelig lavt videnskabeligt Standpunct, og dog ved enkelte Bemærkninger være af større Vigtighed, end et andet, hvis Forfatter i det Hele saae videre, men dog kun gientog det allerede Bekiendte. Overalt er det ikke saa let en Sag, at have en Dom over en Bog, som mange Recensenter synes at mene.

Forhaabningsholm, den 30te Junii 1830.

Indhold.

Indledning.

Første Capitel.

Om Sielen som forestillende.

Andet Capitel.

Om Sielen som følende.

Side

Tredie Capitel.

Om Sielen som begierende.

Grundrids

af

den almindelige Psychologie.

Indledning.

1.

Mennesket er sig selv Gienstand for udvortes og for indvortes Sandsning. **Anthropologien** eller Læren om Menneskets Natur — forskiellig fra den saakaldte Menneskekundskab, som gaaer paa de enkelte Individualiteter og de selskabelige Forhold, og som ikke lader sig bringe til Videnskab — deler sig derfor i **physisk** eller **somatisk Anthropologie**, som er Læren om Legemets Beskaffenhed og om Livet i Legemet — Anatomie og Physiologie — og **psychisk**, hvilken sidste efter vedtagen Sprogbrug, som der her er langt mindre Grund til at forlade end i Henseende til Ordet Physiologie, kaldes **Psychologie**.

2.

En Undersøgelse kan enten begynde fra de øverste Grunde for den menneskelige Viden, og derfra stige ned til (deducere) det Lavere, som er Gienstand for Un-

dersøgelsen. Dersom Grundene ere sikkre og Deductionen fuldstændig, vil Gienstanden da med fuldkommen Klarhed erkiendes i sit Væsen og i sin fulde Sammenhæng, og Forskeren vil da være i Besiddelse af **streng Videnskab** (επιςημη). Formaaer Forskeren ikke dette, da kan Undersøgelsen ogsaa begynde nedenfra, fra den givne Gienstand; man søger da fra alle Sider at iagttage og giennemtrænge denne, at skue den i Forbindelse med andre Gienstande, og saaledes udvikle, udvide og ordne sin Kundskab, og stedse at føre den høiere. Paa denne Maade vindes **empirisk Videnskab** (efter Aristoteles ιςορια). I begge Tilfælde ledes Forskningen af en Erkiendelse, som ikke er Videnskab, og ikke vunden paa videnskabelig Maade, hvilken vi foreløbigen ville kalde Anelse om Sandheden. I Følge denne Anelse famler Undersøgelsen ikke om iblinde mellem alle mulige Veie, men faaer snart en bestemt Retning.

3.

Den Kundskab, som vindes ved den Fremgangsmaade, hvilken vi have kaldt empirisk, skal ikke blive et Aggregat, en tilfældig Sammenhobning af Enkeltheder, men ved Sammenligning, Forbindelse, Adskillelse skal den mere og mere ordne sig til **Videnskab**, som er et fuldstændigt og indbyrdes sammenhængende Ind-

begreb af Erkiendelse. Videnskaben kan enten forholde sig blot opfattende og beskrivende, og søger da blot i den samme Sphære at udvide og ordne sig; eller den kan søge at føre den vundne Kundskab op i en høiere Sphære, og saaledes at nærme sig Tingenes Væsen og høieste Grunde. I sidste Tilfælde bliver den philosophisk. Saaledes kan Naturbeskrivelse og Physik gaae over til Naturphilosophie, Krønikens sammenhængende Opfattelse til Historiens Philosophie. En Videnskab, der efter sin eiendommelige Beskaffenhed fører op mod den høieste Erkiendelse, er en **philosophisk Videnskab.**

4.

Dersom Fundamental-Philosophien var given med tilstrækkelig Klarhed og Sikkerhed, og man da fra dens Høider steeg ned til den nærmere Betragtning af Sielen, da vilde Sielens Væsen, dens Sted i Tingenes Række, dens Forhold til Gud og Verden være aabenbare for Betragteren; og den Videnskab, som omfattede denne Indsigt, kunde kaldes **metaphysisk Psychologie** (efter **Wolff** ps. rationalis). Vælges derimod den anden Vei, begynder man, uden dybere Indsigt i Sielens Hemmeligheder, med at betragte den, som den i Erfaringen om sig selv bliver sig selv bevidst, da danner sig en **empirisk Psychologie,** som

er en Videnskab om Sielens Yttringer. Hvor Psychologien ikke behandles i Forbindelse med Fundamental-Philosophien, og hvor denne ikke forudsættes andenstedsfra — saaledes altsaa her — kan den kun foredrages empirisk. Men da Betragtningen af Sielens Yttringer nødvendigen maa stedse føre hen mod Grændserne af den høieste Viden, nemlig den om Tingenes sidste Grunde og deres inderste Sammenhæng, saa er denne Videnskab uagtet det Tillægs-Ord af empirisk, som den med Rette bærer, dog en philosophisk Videnskab.

§. 5.

Værdien og Vigtigheden af en Videnskab som den, vi have skildret under Navn af en metaphysisk Psychologie, er saa indlysende, at det vilde være overflødigt at udvikle den. Ogsaa den empiriske Psychologies Nytte er ofte nok bleven priset, men tildeels saaledes, at den ikke kan svare til sin Berømmelse. Man tør ikke vente ved en nøiagtigere Kundskab om Sielens Kræfter at vorde mere skikket til at anvende dem, saalidet som den meest udmærkede Anatom derfor er den fortrinligste Gymnastiker, eller den skarpsindigste Grammatiker ved sin Videnskab lærer at bruge Sproget i dets Fylde og Velklang; og Menneskekundskab erhverves ikke ved Grunden over abstracte Sæt-

ninger, men i Livet, ved Omgang med sig selv og Andre, og ved det, der ligesom concentrerer Livet, samler de i Virkeligheden adspredte Yttringer, hendrager Opmærksomheden derpaa, og udtaler det dunkelt Følte, ved Historiens og Digtekunstens Skildringer. Ikke af disse Aarsager fortiener denne Videnskab at dyrkes, men deels fordi den forbereder og indleder en høiere Erkiendelse, deels fordi Kundskaben om Sielens Virkemaade og Yttringer har et selvstændigt Værd, og deels fordi den giør mange Begreber klare, som i andre Videnskaber ikke kunne undværes, og knytter dem til Ord, som ikke skulle undviges, men hvilke Videnskaben skal arbeide paa at skaffe og vedligeholde deres rette Betydning. Naar der f. Ex. tvistes om Fornuftens Ret i Troessager, da er Striden aldeles forgieves, saalænge man ikke bestemmer Begreberne af Fornuft og Tro; det er forgieves, at man enten priser eller fordømmer Indbildningskraften, saalænge man ingen tydelig Forestilling har om dens Virksomhed og dens Forhold til Sielens øvrige Kræfter. Læren om Drivter og Følelser maa Ethiken enten afhandle eller forudsætte.

6.

Psychologien inddeles sædvanligen i en **alminde**lig og en **speciel**, af hvilke hiin afhandler, hvad der er

fælles for alle menneskelige Siele, denne betragter Forskiellighederne efter Race, Temperament, Kiøn, Alder, Individualitet, og de forskiellige legemlige Tilstande. Hertil hører da ogsaa Læren om Sielens Forstyrrelser. Den specielle Psychologie grændser nær til Physiologien, og maa, efter sin Beskaffenhed, ofte blive staaende ved enkelte Bemærkninger, som ikke paa fyldestgiørende Maade lade sig samle til Videnskab.

7.

Den almindelige Psychologie inddeles efter Sielens tre Hovedvirksomheder. Sielen finder sig nemlig deels som **forestillende**, deels som **følende**, deels som **begierende**. Disse Ords Betydning kan først i det Følgende giøres klar. Overalt kunne Sielens Acter ikke defineres eller beskrives ved andre Ord; men man kan ikkun ved Ord lede den Hørende til at foretage denne Act, derunder at iagttage sig selv, og saaledes selv erfare, hvad Ordet betegner.

8.

Hvor der er en Virksomhed, er der ogsaa en Evne til at virke saaledes, og vi tale derfor med Rette **om Sieleevner**. Men da Evnen blot indeholder Muelighed til at virke [1]), og da Driven, hvor den er til-

stede, altid virker, saa er **Sielekræfter** et mere omfattende Ord. Men i det vi adskille flere Sielekræfter, mene vi ikke, at disse ligesom ligge isolerede ved Siden af hinanden, thi den hele Siel virker stedse med alle sine Kræfter, skiøndt een Kraft, eller een Virkemaade, i de forskiellige Momenter har forskiellig Styrke. Men ingen Videnskab kan bringes istand, dersom man ikke i Eftertanken afsondrer, hvad der i Virkeligheden er forenet.

*) P. E. Müllers danske Synonymik. II. 114.

9.

Hvorvel vi nu her ved de Grændser, vi have afstukket for vor Videnskab, have afskaaret mange af de sværeste Undersøgelser, har Behandlingen dog sin store Vanskelighed. At følge de fine Traader giennem al deres uendelige Forvikling, at lytte til Sproget, giennem de, snart ved Mangel paa Dannelse, snart ved eensidig Dannelse, forvirrede Røster at høre Ordene i deres rette Betydning, og da at anvise ethvert Begreb og ethvert Udtryk sin rette Plads, er saa svært, at Feiltagelserne tør haabe billig Undskyldning.

Første Capitel.

Om Sielen som forestillende.

1.

Enhver Evne i Mennesket er der oprindeligen. Af denne Grund behandle vi Barnet, den Taabelige, den Afsindige som menneskelige Væsener, hvor lidet endog det egentlig Menneskelige her træder frem. Men i Barnet er Alt endnu uudviklet, og Udviklingen begynder ved en Indvirkning af Ting, som vi kalde udvortes. Herved fremkommer en **Fornemmelse**, en Forandring i Subjectets Tilstand, hvori det er lidende, forsaavidt der indvirkes paa det, men ogsaa handlende, forsaavidt det optager Indvirkningen i sig, men hvori det endnu ikke adskiller det Subjective fra det Objective.

Fornemmelserne vække efterhaanden **Bevidstheden**, i hvilken Subjectet, der fornemmes, adskilles fra Objectet, der fornemmes: Mennesket bliver **sig Noget** bevidst. Endog i Selvbevidstheden er dette Tilfældet; Mennesket skielner ogsaa her mellem sig, forsaavidt

han fornemmer, og sig, forsaavidt han fornemmes, skiøndt Subject og Object her ere det Samme: Jeg = Jeg.

I Bevidstheden træder Objectet frem for Subjectet i en **Forestilling**. At forestille sig Noget er efter Etymologien at stille Noget hen for sig, og i det Sielen giør dette, fremstaaer et Tredie, thi Forestillingen er hverken Subjectet eller Objectet, men et, fuldstændigere eller ufuldstændigere, Billede af dette fremstiller sig for Sielen; derfor sige vi, at vi have en Forestilling **om** Noget.

I vore Forestillinger er Bevidsthedens Grad meget forskiellig. **Dunkle** kalde vi de Forestillinger, i hvilke Bevidstheden kun er ringe i Grad og i Varighed. Man kan ikke sige: hvilke vi ei blive os bevidste, thi da vare de ikke Forestillinger. En Læser har havt en dunkel Forestilling om ethvert Bogstav i den Bog, han har læst; en Musiker ikke blot om hver Node, han saae for sig, men om hver Tangent, han berørte, om hver Finger, hvormed han skulde berøre den o. s. fr. Saaledes have vi ved ethvert Foretagende en Mængde dunkle Forestillinger i Sielen som angaae Foretagendet, og endnu dertil mange om Ting, som ere dette uvedkommende. Tiltager Bevidstheden i Grad og i Varighed, da kaldes Forestillingerne **klare**. Sædvanligen

beskrives en klar Forestilling som den, hvilken vi kunne adskille fra andre; men dette maa allerede finde Sted ved de dunkle Forestillinger f. Ex. ved ethvert Bogstav, enhver Node. Tydelighed er ikke blot det Heles, men alle dets Enkeltheders Klarhed [1]), og **tydelig** bliver derfor en Forestilling først, naar vi kunne angive dens Kiendemærker.

[1]) Sibberns Logik 32.

2.

Forestillingerne udsondres ikke af Fornemmelserne, og hæves ikke fra dunkle til tydelige, uden Anvendelse af flere Sielekræfter; men enhver Forestillings Indhold er et Givet, ikke frembragt ved den Virksomhed, hvorved det hæves til Forestilling. Den Evne, hvorved dette Givne modtages, kaldes **Sands**. Naar Ordet tages i denne Udstrækning, maa man skielne mellem en **høiere** og **en lavere Sands** eller Sandser. De sidste menes, naar man i Almindelighed taler om Sandserne, og **Sandselighed** kalder man Sielens Hengivelse til de lavere Sandsers Indtryk.

Den **udvortes Sands** er Evne til at modtage Indtryk (afficeres) af udvortes Gienstande. Hvorvel hertil udfordres legemlige Organer, er dog Virksomheden en psychisk; det er Livet, der i og ved Organet opfat-

ter, thi det døde Legeme sandser Intet. Ved Hielp af Sandsningen erholdes Anskuelser, d. e. umiddelbare Forestillinger, modsatte de blot ved Tænkningen erholdte middelbare. Da Anskuelser ere Forestillinger, saa følger deraf, at flere menneskelige Sielekræfter ere i Virksomhed ved deres Frembringelse, og heraf indsees det, hvorfor vi ikke tillægge Dyrene Anskuelser, skiøndt de have Sandsninger tilfælles med os. Hvorledes Anskuelsen fremkommer af Sandsningen, skal i det Følgende blive udviklet. Derimod henhører Undersøgelsen om, hvorledes Sielen ved Sandsning erholder en Fornemmelse, og hvorledes deraf en Erkiendelse af de udvortes Gienstande fremgaaer, ikke til den empiriske Psychologie, men til Fundamentalphilosophien.

Ved **Vitalsandsen** (Almeensands, sensus vagus, coenæsthesis) fornemmes det ved Gienstandene hindrede eller befordrede Liv i Subjectet. Den forholder sig til de mere uddannede, adskilte Sandser, som de laveste Dyreclassers geleeagtige Masse til den høiere Uddannelse af Systemer og Organer, og er Eenheden af den legemlige Eiendommelighed overhovedet [1]). Skiøndt Vitalsandsen mere giver os en subjectiv Følelse end en objectiv Erkiendelse, lære vi dog ved den at kiende adskillige Beskaffenheder ved Legemet, saasom Varme og Kulde, Tyngde, Haardhed og Blødhed. En meget

receptibel Vitalsands er sædvanligen en Følge af en sygelig Tilstand, og er, da den formeget henleder Opmærksomheden til legemlige Fornemmelser, ikke at ønske.

Ved **Organsandsen** (sensus fixus) fornemmes bestemte Gienstande. Ved Vitalsandsen afficeres hele Nervesystemet, ved Organsandsen kun de til et enkelt Lem af Legemet henhørende Nerver [2]). Tordenveirets forskiellige Opfatning ved Vital- og Organsandsen kan tiene til Exempel.

Organsandsen skaffer os fem tydeligen forskiellige Slags Fornemmelser, som ogsaa i Legemet have deres egne Nerver; dog tiene de andre Sandsers Nerver ogsaa Følelsen. Af de fem Sandser kaldes sædvanligen Synet og Hørelsen de **ædlere**, fordi de have den største Indflydelse paa den høiere Aandsdannelse; dog er egentligen det Ædle ikke i Sandsen, men i Brugen deraf.

Beskrivelsen over Sandsernes Organer, over Nerverne og deres Forbindelser m. v. overlade vi til den somatiske Anthropologie. Naar man spørger, hvorfor vi see Gienstandene oprette, da dog det Billede, der danner sig paa Nethinden, viser dem omvendte, da synes man herved at forudsætte, — jeg veed ikke, om i Synsnerven eller i Sielen — et andet Øie, som seer Billedet paa Nethinden. Dette Billede vækker kun

Sielens Virksomhed, som da forfølger Gienstanden i samme Retning, hvorfra der blev indvirket. Af samme Grund see vi ogsaa Gienstanden enkelt, skiøndt vi see den med to Øine [3]). Dette gielder ogsaa om de øvrige Sandser, hvis Organer ligeledes ere dobbelte, endog Tungens. At i det Hele Alle ved den samme Sandsning erholde den samme Fornemmelse, lader sig vistnok antage. Forsaavidt Fornemmelserne kunne beskrives, stemme Beskrivelserne for det Meste overeens; og ligesom vel Ingen tvivler om, at det, at tænke, elske, attraae, er det Samme i enhver menneskelig Siel, saaledes maa vel ogsaa med de samme Organer den samme Gienstand sandses paa samme Maade.

Enhver Sands lærer os noget Forskielligt om Gienstanden, i hvilken Henseende ingen Sands kan træde i den andens Sted. Dog lære vi baade ved Synet og ved Følelsen at kiende Gienstandenes Skikkelse; deres Frastand kun ufuldkomment ved Synet, men egentlig ved Følelsen. Vel dømme vi ogsaa efter Synet og Hørelsen om Frastanden, men denne Dom grunder sig kun paa en Inductionsslutning fra utallige Erfaringer, som vi ved Følelsen have giort; thi vi see kun en forskielligen oplyst Flade, og derpaa større eller mindre, dunklere eller klarere Skikkelser, vi høre kun stærkere eller svagere og forskielligen modificerede Lyd.

Den Blindfødte seer i Begyndelsen, naar hans Øie er aabnet, kun en Flade; vi beregne ofte Frastanden urigtigt efter Synet; vi behøve næsten at føle Fladen for ikke at bedrages af et Malerie, hvori Perspectivet er vel holdt; og Bugtaleren bedrager os stedse imod vor rigtigere Viden.

Naar vi ved Sandserne skulle erholde Kundskaber om Gienstandene, da maa Indtrykket være passende med Sandsens Receptivitet, thi et for svagt Indtryk bemærkes ikke, og et for stærkt giver ingen objectiv Forestilling, men kun en subjectiv Fornemmelse. Denne Receptivitet er hos de forskiellige Mennesker meget forskiellig. En særdeles Evne til at skielne ved Hielp af en Sands, kaldes dens **Fiinhed**. En Beqvemhed til ved svage Indtryk at afficeres tilstrækkeligen for at erholde en bestemt og rigtig Sandsning, kaldes Sandsens **Skarphed**. Paa denne beroer **Sandsekredsens** Omfang. Sandsens **Styrke** yttrer sig i at modstaae Overvældelsen af stærke eller langvarige Indvirkninger *). Organsandsens Receptivitet er i det Hele et Fortrin; den kan forøges ved Øvelse og Opmærksomhed, men beroer dog især paa Organets Beskaffenhed. Naar Døve undertiden see, Blinde endnu oftere høre og føle finere og skarpere, da har dette vel tildeels sin Grund deri, at de nødes til mere at anstrenge de færre Sands-

ser, men, som det efter flere Erfaringer synes, fornemmeligen deri, at den abnorme Tilstand i Legemet, som ophæver Receptiviteten i eet Sandsesystems Nerver, forøger den i et andet. Af denne forhøiede Receptivitet i een eller flere Sandser, som ogsaa kan finde Sted uden Svækkelse i andre, kunne adskillige paafaldende Phænomener forklares.

[1]) Steffens Anthropologie II. 270.

[2]) Kants Anthropologie 46.

[3]) Suabedissen's Grundzüge der Lehre von dem Menschen 89.

[4]) Sibberns Psychologie I. 182.

3.

Alt hvad der fornemmes ved den udvortes Sands, er legemligt, d. e. har en Udstrækning og indtager en Plads i **Rummet**. Vi sige dette med en Nødvendighed, der noksom viser, at Forvisningen derom ikke beroer paa Erfaring, eller derpaa, at hvad vi hidtil ved Sandserne have fornummet, var i Rummet, men vi erkiende, at Alt, hvad der nogensinde kan blive Gienstand for denne Slags Sandsning, maa være i Rummet. Forestillingen om dette maa ogsaa være tilstede, førend vi kunne erkiende Noget som udvortes, thi dette Ord siger just, at det har en anden Plads i Rummet, end den, som Det, vi henregne til vort eget Væsen,

indtager. Forestillingen om Rummet er ikke et Almeenbegreb, der indbefatter flere Rum, men Rummet er kun eet, og hvad vi kalde forskiellige Rum, er kun Dele af det ene uendelige Rum. Forestillingen om Rummet er en Anskuelse, eller den er os umiddelbart given; dog ikke saaledes som Forestillingen om de Ting, der udfylde Rummet, hvilke vi maae forestille os at indvirke paa os, førend vi blive dem vaer, og hvilke derfor kunne tænkes bort af Rummet; Rummet selv kunne vi derimod ikke tænke bort, dets Forestilling følger os stedse; og **denne Forestilling er os** altsaa **given i vor Sandseevnes Natur;** vi maatte fornegte denne — hvilket er os umueligt — dersom vi vilde antage, at Noget kunde blive Gienstand for udvortes Sandsning uden at være i Rummet [1]).

Vi have saaledes her en Erkiendelse, som er os given derved, at vi ere de Væsener, vi ere, som vel kan og skal udvikles, men som ikke kan modtage nogen Demonstration, og heller ikke trænger til den, efterdi dens Almeengyldighed for den hele Sphære, hvorpaa den kan anvendes, er umiddelbart indlysende for Enhver.

[1]) Kants Kritik der reinen Vernunft. I. Th. 1. Abschn. 2.

4.

Spørgsmaalet om Sandsernes Paalidelighed som Kundskabs-Evner kan besvares forskielligt. En enkelt Sandsning er sielden paalidelig, men vi behøve at gientage den for at forvisses om, at vi erholde den reen, d. e. at intet Fremmed blander sig deri fra andre Sandsninger, eller at vi selv Intet lægge deri, som ei er indeholdt i Sandsningen; vi behøve at gientage den under andre Omstændigheder, efterdi et Sandse-Organ kan være syget, og til een Tiid vise os Gienstanden anderledes, end til en anden. Een Sands kan behøve en andens Bistand, og desto mere, jo mindre Fiinhed den har. Synet og Følelsen ere de meest objective Sandser; de maae jævnligen bekræfte os en Gienstands Tilstedeværelse og Beskaffenhed, som vi efter Fornemmelsen ved de andre Sandser kun formode, og de staae i saadant Forhold til hinanden, at den Kundskab, der erholdes ved Synet, er den klareste, den ved Følelsen derimod den sikkreste; vi kunne tvivle, om det ikke er blot et Blendværk, vi see, men hvad vi tage og føle paa, det er virkeligen der. Undertiden behøves ogsaa Andres Stadfæstelse for at forvisse os om, at vi sandse rigtigt.

Men naar saaledes den fornødne Correction er anbragt, da skaffe Sandserne os en Kundskab, som for

sin Sphære er aldeles paalidelig, d. e. vi kunne følge den i Sandseverdenen med fuld Overbeviisning, at de samme Gienstande ikke nogensinde i vor sunde Tilstand ville forekomme os anderledes, og at de ville vise sig paa samme Maade for enhver sund menneskelig Sands. Hvorledes de vilde vise sig for et Væsen, begavet med andre Sandser end vore, er et ubesvarligt Spørgsmaal. Om de i sig selv ere saaledes, som de vise sig for vore Sandser? er et meningsløst Spørgsmaal. Thi det, at f. Ex. en Gienstand er rød, eller at en Streng klinger i en bestemt Tone, vil jo ikke sige Andet, end at Gienstanden har en saadan Beskaffenhed, at de fra den reflecterede Lysstraaler giennem Øiet, og at Strengen er saaledes spændt, at de ved den frembragte Svingninger i Luften giennem Øret, vække en vis Fornemmelse hos os. Hvad Tingene ere i deres indre Væsen og Sammenhæng, kunne og skulle Sandserne ikke aabenbare.

5.

Sielen fornemmer ikke blot udvortes Gienstande, men ogsaa sig selv, og hvad der foregaaer i den. Den Evne, hvormed vi fornemme vor egen momentane Sindstilstand og dens Forandringer, kalde vi **indvortes Sands**[1]. Den er forskiellig fra Selvbevidstheden,

ved hvilken vi vorde os Det i os bevidste, som bliver under alle Forandringer, medens hiin kun viser os Ytringer.

Denne Sands, hvilken vi have tilfælles med Dyrene, er kun een, da vi ved indvortes Sandsning ikke blive saadanne Forskielligheder vaer, som ved Opfattelsen ved Organsandserne. Dog kan man ogsaa betragte den indvortes Sands deels som en sensus vagus, der kun giver os Fornemmelse af vor Sindstilstand — f. Ex. Lyst og Ulyst — i Almindelighed, og en sensus fixus, hvorved vi skielne det Forskiellige i disse Tilstande. Denne Skielnen tilhører vel ikke Sandsen alene, men ogsaa den indvortes Sands yttrer sig dog hos de Forskiellige og til forskiellige Tider med forskiellig Skarphed og Fiinhed. Evne til let og nøie at bemærke, hvad der foregaaer i os, er vistnok et Fortrin, skiøndt det kan være en moralsk Mangel, ideligen at henvende Opmærksomheden til sig selv. Derimod er det et Onde, altfor let at afficeres af dunkle Sindstilstande; og denne den indvortes Almeensandses altfor store Receptivitet kaldes **Luner**.

[1]) Sibberns Psychologie I. 172.

6.

Hvad der fornemmes ved den indvortes Sands, har ingen Udstrækning, og er ikke i Rummet; derimod er det i **Tiden**, og udfylder denne med forskiellig **Varighed** og **Styrke** (Grad). Og da den udvortes Sandses Fornemmelser kun komme til os giennem den indvortes, i det vi kun ved denne blive de Forandringer vaer, som Indtrykket har frembragt i os, saa blive vi de udvortes Gienstande vaer, ikke blot i Rummet, men ogsaa i Tiden.

Om Tiden gielder det Samme, som ovenfor (§. 3.) er viist om Rummet, at Forestillingen derom er os oprindeligen given, at den ligger i vor Erkiende-Evnes Natur, og gaaer forud for al Erfaring [1]). Og da denne Forestillings Omfang er større, end Forestillingens om Rummet, saa vide vi umiddelbart, med en aldeles tvingende Forvisning, at Alt, hvad der, og forsaavidt det, kan blive Gienstand for Sandsning, maa vise sig for os i Tiden.

[1]) Kants Kritik d. r. V. I. Th. 1. Abschn. 2.

7.

Hvad der var i Sielen, forsvinder ikke strax deraf, som hvad der skrives i Havets Bølge, men Sielen har en Evne til at gienkalde og gienkiende havte

Fornemmelser og Forestillinger, som kaldes **Hukommelse.** Denne beskrive Nogle kun som en Evne til at bevare Forestillingerne, og adskille derfra en Erindringskraft, hvorved Forestillingerne atter fremkaldes. Men vi kunne ikke siges at ihukomme, hvad vi ei kunne kalde frem, og Hukommelsen er ligesaalidet som nogen anden Siele=Evne blot Receptivitet, men den er selvvirksom [1]), og er just den Evne at kalde det Forbigangne frem i Sielen. Endog synes det efter Sprogbrugen mere uvilkaarligt at **erindre,** end at **ihukomme,** hvorvel maaskee det sidste Ords større Eftertryk kun beroer derpaa, at det, som ældre i Sproget, har noget mere Høitideligt [2]).

Hukommelsen findes hos de forskiellige Mennesker, ikke blot i forskiellig Grad, men i meget forskiellige Modificationer. Saaledes er **Sag=Hukommelse** og **Ord=Hukommelse** sielden hos de Samme tilstede i samme Grad. Den sidste giemmer hos Nogle lettere en sammenhængende Række af Ord, hos Andre lettere enkelte Ord, saasom Navne eller Ord af et fremmed Sprog. Sag=Hukommelsen har hos den Ene en mere philosophisk, hos den Anden en mere historisk Retning; den første giemmer ogsaa bedre de Grunde, der ere anførte for en Sag. Fra begge kan en **Sted=Hukommelse** (memoria localis) adskilles, hvorved en

Egn gienkiendes, en Vei, eller et Sted, hvor en Ting blev henlagt, gienfindes. Denne forskiellige Lethed til at ihukomme beroer vel for en stor Deel paa den forskiellige Opmærksomhed; men dette, at Opmærksomheden lettere og heldigere henvender sig til en vis Art af Gienstande, er grundet i Individualiteten. Saaledes har Komikeren en særdeles Hukommelse for det Komiske.

Henvende vi frivilligen Hukommelsen til en Gienstand, og søge at hæve den dunklere Erindren til en tydeligere, da siges vi **at besinde os** derpaa. Fremkommer Forestillingen uvilkaarligen paany, da sige vi, at den **falder os ind**; og herved behøves mangen Gang en Besinden for at blive os bevidste, at Forestillingen ikke er os ny.

Denne Forestillingens Fremtræden vækkes dog ved andre Forestillinger, som allerede ere tilstede i Sindet, saa at een Forestilling gienkalder den anden; og disse **Forestillingernes Associationer** skee efter den **Lov**, at Forestillinger, som have været forbundne i Bevidstheden, gienkalde hinanden deri, saa at i Almindelighed Partial-Forestillinger, der tilsammen udgiorde en Total-Forestilling, gienkalde hinanden, men dog ogsaa Partial-Forestillingerne kunne gienkalde Total-Forestillingen, og denne hiin. Heraf følge de underordnede Regler: 1. at Forestillinger, som have været forbundne

i Henseende til Sted og Tiid, og disse saavel i Henseende til Coexistents som til Succession, og disse atter baade i opstigende og nedstigende Linie, gienkalde hinanden. 2. at Forestillinger, som enten ere hinanden lige, eller contrastere mod hinanden, og 3. at Forestillinger om Gienstande, der staae i indbyrdes Forhold som Aarsag og Virkning, eller som et Heelt og dets Dele, giensidigen vække hinanden. **Eschenmayer** bemærker træffende, at disse underordnede Love ere af forskiellig Dignitet. Coexistentsens og Successionens Love have den laveste Rang; Associationer efter disse forekomme hos Alle, og ere de sædvanligste i det almindelige Liv; og jo uvilkaarligere de herske i Mennesket, desto ringere er hans aandelige Virksomhed. Liighedens og Contrastens Associationer ere eiendommelige for Vittigheden, og i dem viser sig fortrinligen Indbildningskraftens friere Spil. Associationerne efter Causalitet og Udvidelse (fra Delen til det Hele) finde kun Sted ved Skarpsindighed; de høre til den systematiske, videnskabelige Tænkning [3]).

Hvorvel nu Sielen saavel ved den uvilkaarlige som ved den friere Fremkalden af Forestillinger maa følge disse Love, saa virker den dog ikke mechanisk derefter, saa at een Forestilling nødvendigen stedse fremkalder en vis anden. Endog efter den laveste Associa-

tion fremtræde, naar den samme Forestilling paa ny er vakt, ikke altid de samme med den forbundne Forestillinger, men snart skuer Sielen ligesom til Siden, snart opad eller nedad, og i enhver af disse Retninger vælger den ikke altid det Samme. Endnu mere sees det i de høiere Associationer, hvor Meget herved beroer paa Individualitet og Villie; Sielens Fortrinlighed viser sig endog for en stor Deel deri, at den af Forestillingernes Masse fremkalder dem, der svare til Diemedet.

De Psychologer, der forklare Associationerne af Fibrernes Svingning, ville have Vanskelighed med at besvare, hvorfor den samme Fiber, naar den afficeres, ikke altid vækker Svingninger i de samme andre Fibrer. Men, for at forbigaae de øvrige Urimeligheder ved denne Hypothese, bemærke vi blot, at dersom endog Fibrernes Svingninger kunde forklare Forestillingernes Fremkomst, da kunne de ikke forklare, at de gienkiendes som de, der forhen have været tilstede i Sielen.

Overalt er der ingen Grund til mere at søge en legemlig Forklaring for Hukommelsen, end for alle andre Siele-Evner. Dens Virksomhed hindres ved Legemets Svækkelse, men saaledes alle Evners. Efter Sygdomme tabes undertiden Hukommelsen, men de glemte Forestillinger vende atter tilbage, uden at Gien-

standen atter træder frem for Sandsen, og de gienkiendes som tilforn havte. I Alderdommen erindres ofte nye Indtryk ikke, derimod de ældre desto klarere, saa at Mangelen snarere er i Opfattelsen, end i Hukommelsen. Hvad vi til een Tiid forgieves søge, træder ofte siden, endog uvilkaarligen og pludseligen, frem. Fornemmeligen i sygelige Tilstande, naar Opmærksomheden paa andre Gienstande og Undseelse ikke hindrer, viser det sig ofte, hvor Meget der er bevaret i Sielen, ski[illegible]et ikke til enhver Tiid kan kaldes frem. Sa[illegible]ale Phantaserende stundom med Færdighed [illegible]deres eget som fremmede Sprog, hvori de ellers ikke kunde finde Ord; de saakaldte Clairvoyants vise Kundskaber om Ting, som man ellers ikke fandt Spor af at de havde bemærket; med krampagtigen tilsluttede Sandser gaae Søvngængerne de vanskeligste Veie, og udføre med Lethed Foretagender, hvortil en Virksomhed af Hukommelsen udfordres, som de i den sædvanlige Tilstand ikke formaaede at anvende. Overalt synes al Erfaring at vise, at hvad der eengang med tilstrækkeligt Liv var tilstede i Sielen, bliver deri, skiøndt den ikke til enhver Tiid kan gienkalde det.

Dersom man heraf vil udlede, at Sielen maa have en Kraft til at bevare havte Forestillinger, som

er forskiellig fra Evnen til at kalde dem frem, da indrømme vi dette; men hiin Kraft ligger i alle Evner, hvormed Sielen opfatter, thi hvad de have grebet, slippe de ikke i Øieblikket; derimod kalder Sprogbrugen kun den Evne Hukommelse, som gienkalder og gienkiender Forestillingerne. Derfor siger man: jeg veed det vel, men nu kan jeg ikke huske det; man siger at Nogen fatter let, men har en svag Hukommelse. Paa den anden Side ligger deri, at en Forestilling er bevaret, at den [illegible] maa kunne træde frem, skiøndt ikke i ethver[illegible]k, thi ellers var den virkeligen forsvunden.

Hukommelsen er vel en Naturgave, men den kan forøges ved Øvelse og Opmærksomhed, og jo mere levende, jo grundigere og mere sammenhængende Noget er opfattet, desto lettere erindres det. Hukommelsen kan findes endog i høist udmærket Grad hos Mennesker, der ellers ikke besidde udmærkede Evner, og det kan hindre Sielens friere Productivitet, naar Hukommelsen formeget øves. Dog er det ikke blot et fortrinligt, men et uundværligt Hielpemiddel, saavel ved videnskabelige Foretagender, som ved dem, der umiddelbart gribe ind i det praktiske Liv, naar Hukommelsen virker med Omfattenhed og Lethed. Imidlertid maa Hukommelsen kun tiene, ikke herske. Den

maa ikke blindt tilføre os Forestillinger, som ofte mere hindre, end gavne, og det er mangen Gang en ligesaa stor Kunst at kunne glemme, som at kunne erindre.

[1]) Carus nachgelassene Werke I. 220.
[2]) Müllers Synonymik I. 31. 35.
[3]) Eschenmayers Psychologie 71.

8.

Man har ofte fremstillet Hukommelsen som en reproductiv Indbildningskraft, men dette lige meget imod Livet [illegible] Noget, i hvilke begge blotte Hukommelses-Menn[illegible] tydeligt nok modsættes Mennesker med levende Indbildningskraft. Hukommelsen er altid reproductiv, Indbildningskraften derimod productiv. Dog er denne i sig selv ikke skabende, som man ofte, fornemmeligen under Navnet Phantasie (hvilket græske Ord man vilkaarligen har tillagt en anden Betydning end det dertil svarende danske), har forestillet den. Der er langt imellem, med levende Indbildningskraft at opfatte den givne Verden, og at skabe sig en ny.

Ved **Indbildningskraften** samler Sielen det Enkelte til en Totalforestilling. Nu have vi ingen ganske enkelt Forestilling i Sielen — vilde man f. Ex. nævne en reen Farve som en saadan, da forestille vi os den aldrig i et geometrisk Punct, men

vi male den for os udbredt over en Flade, som er sammensat af utallige saaledes farvede Puncter — men hvad vi i een Henseende betragte som en Partial-Forestilling (§. 7.), er i en anden Henseende en Total-Forestilling. Derfor er Indbildningskraften virksom ved enhver Forestillings Fremkomst i Sielen, og det er just den, der danner os det Billede, som, i det vi forestille os Noget, træder imellem os og Gienstanden (§. 1.), saa at denne Evne, i hvor forskiellig Grad den endog virker, ligesaa lidet kan nogensinde ganske mangle, som nogen anden menneskelig Evne.

Ved Sandserne opfatte vi de enkelte (apprehensio), ved Indbildningskraften sammenfatte vi (comprehensio). Da nu i enhver Sandsning en Sammenfatning finder Sted, saa bruge vi ogsaa Indbildningskraften, hvergang en sandselig Forestilling bliver til i Sielen. Ved de mindre Gienstande bemærke vi det ikke, men naar vi danne os en Forestilling om Noget, som er udbredt giennem et større Rum, f. Ex. en stor Bygning eller en viid Egn, eller giennem en længere Tiid, f. Ex. en Melodie, da blive vi tydeligen vaer, at Sandsen kun opfatter de enkelte Dele eller Toner, men at Sielen ved en anden Virksomhed forbinder (combinerer) Partial-Forestillingerne til en Total-Forestilling[1]). Naar siden een af de saaledes for-

bundne Partial-Forestillinger vækkes, da vækker denne igien efter Associations-Lovene (§. 7.) de øvrige, og Indbildningskraften kan da atter fremkalde den samme Total-Forestilling; men den kan ogsaa udhæve nogle af hine Partial-Forestillinger, og forbinde dem med andre, og saaledes frembringe en ny Total-Forestilling, eller male et nyt Billede.

Indbildningskraften er altsaa en **Combinationsgave**, og ved den blive **Forestillingerne levende**. Saaledes kaldes nemlig Forestillingerne, ikke naar de heftigt røre [illegible]ne, thi da ere de kun **stærke**, men naar de ere [illegible] til at vække Følelser af en anden Art, end de, Indtrykket umiddelbart kan frembringe [2]). Krønikens Blade vise Sandsen et Navn, Hukommelsen vækker Forestillinger om de enkelte Facta, der knytte sig dertil, men Indbildningskraften combinerer dette Enkelte til et Billede af den udmærkede Mand og hans Virken. Sandsen opfatter de enkelte Væxter, Hukommelsen fremkalder Forestillingerne om mange andre, lige eller forskiellige Væxter, Forstanden ordner dem efter Liigheder og Forskielligheder, men Indbildningskraften viser os det hele Blomsterteppe, det hele Skovsmykke, udbredt over Jorden, forskielligen virket efter Klimater og Høider. Geniets Frembringelser opstaae i Sielen som det punctum saliens, hvoraf

B 3

Organisationen udvikler sig, men det er Indbildnings-kraften, som uddanner dem til levende Skikkelser; og naar Fornuften opfatter Ideerne af det Skiønne og det Gode, da individualiserer Indbildningskraften dem, og stiller dem for os som Idealer [3]) (see §. 19).

Jo oftere Forestillinger fremkomme med et saadant Liv, desto mere Herredømme vinde de til at bestemme Villien; de kaldes da **herskende**, og saaledes gaae Idealer over i Livet. Heraf kan Kunsternes Indflydelse paa Livet skiønnes. Det [illegible]aglige Liv virker meest paa Sandserne, ved vidensk[illegible] Bestræbelser er Forstandens Virksomhed overveie[illegible]n Kunsterne sysselsætte meest Indbildningskraften, [illegible]amle i levende Billeder, hvad i det virkelige Liv ofte staaer langt fra hinanden, eller hvad den grandskende Eftertanke forsætligen maa adskille. Kunsterne give saaledes enhver Gienstand dens fulde og eiendommelige Skikkelse, og naar de træde i det Skiønnes og Godes Tieneste, bidrage de mægtigen til at skaffe det Herredømme over Livet. Derimod kan Kunsternes Indflydelse ogsaa være skadelig, naar de forfeile eller forvanske Ideen, og giøre skieve Forestillinger herskende; men i samme Grad taber ogsaa Kunstværket af sin virkelige Skiønhed.

Overalt skal Indbildningskraften ligesaalidet til-tage sig et udelukkende Herredømme, som nogen af de

andre Siele=Evner. Baaren af det Virkelige, gaaende ud derfra og atter vendende tilbage dertil, tienende Forstanden ved at tilbringe den hvad den skal forstaae, benyttende den for at give sine Skikkelser bestemte Omrids, fører den et sundt, med det Hele harmonisk Liv. Modsætter den sig derimod det Virkelige, da berøver den Mennesket Lyst til at iagttage og handle, og naar det virkelige Liv paatrænger sig, føler han sig da som i tvende Verdener, der ikke have indbyrdes Forbindelse og [illegible]ensidig Indflydelse; herved blive da ogsaa Indbil[illegible]skraftens Billeder selv stedse tommere. Modsætter d[illegible] Forstanden, da afvænner den Mennesket fra Siels=Anstrengelse, og dens Billeder blive stedse mere taagede. Vil man give det optagne fremmede Ord **Phantasie** en anden Betydning end Indbildningskraft, da, langtfra at hiin skulde staae over denne, giver Etymologien det tværtimod et Bibegreb af Legen med et Skin; og Sprogbrugen kalder ogsaa den Syges Drømme Phantasier, og Den, der lever i en Skin=Verden, en **Phantast**.

[1]) Sibberns Psychologie I. 197.

[2]) Treschow om den m. Natur 100 f.

[3]) Carus Werke I. 214.

9.

Vi have i det Foregaaende maattet betiene os af Ordet Forestilling, skiøndt ingen Forestilling kommer istand alene ved den Sielsvirksomhed, vi hidtil have beskrevet, men — som allerede Etymologien synes at vise — Forstandens Hielp udfordres for at danne Forestillinger.

Forstand er Tænkekraft; kun i enkelte Talemaader betegnes ved Ordet den Indsigt, som er vunden ved Tænkekraftens Anvendelse (at have Forstand paa Noget). Forstand er fremdeles den hele Tænkekraft, thi saalidet som man kan danne Begreber, saalidet Domme eller Slutninger, uden Forstand, og det er aldeles vilkaarligt, naar man kun har villet lade Forstanden være en Deel af Tænkekraften, og affondret de andre under Navn af Dømmekraft og Fornuft.

Hvad det er at **tænke** lader sig ikke beskrive, vi kunne ikkun sige, at vi ved Tænkningen tydeliggiøre hvad der er dunkelt tilstede i Sielen. Thi naar vi tænke, da tænke vi stedse paa Noget; der er et Stof, som Tænkningen selv ikke giver (hvorvel vore Tanker atter kunne blive Stof for en ny Tænkning). Dette Stof gives ved Sandsningen og Indbildningskraften, men i det vi tænke derover, da henvende vi **Opmærksomheden** just til Det, som skal være Gienstand for

vor Eftertanke; vi **abstrahere**, bortdrage Sindet fra alt det øvrige Sivne, og udsondre Gienstanden; derpaa **reflectere** vi derover, lade Tanken gaae frem og tilbage derigiennem, og hæve den saaledes til desto større Tydelighed. Med jo større Energie dette skeer, desto bedre lykkes Tænkningen. — Forstandens eiendommelige Fortrin er **Skarpsindighed**.

Forstandens Virksomhed er saa omfattende og vigtig, og yttrer sig efter saa bestemte Love, at den er Gienstand for en egen Videnskab, **Logiken**. Dog kan en almindelig Betragtning deraf ikke forbigaaes i Psychologien.

10.

Forstandens første Virksomhed er den, **at danne Begreber**. Ordet **at begribe** forudsætter, at en Mangfoldighed er tilstede, og at den sammenfattes. Et Begreb er derfor en Erkiendelse af Sammenhængen og Eenheden i et vist Mangfoldigt [1]). Men Forstandens Virksomhed er her forskiellig efter de forskiellige Arter af Begreber.

Concrete Begreber kaldes de, hvorved individuelle Gienstande erkiendes paa den beskrevne Maade. Et Individuum kan vel i en vis Henseende betragtes som en enkelt Gienstand, men i sig selv indeholder det

en stor Mangfoldighed. Denne Mangfoldighed opfatte vi ved Sandserne, vi combinere den i en Forestilling, og saaledes blive vi den vaer, men vi ere maaskee endnu langt fra at begribe den. Vi begribe til Ex. først en Maskine, naar vi indsee, hvorledes dens Dele saaledes virke sammen, at de i deres Eenhed frembringe den hele Virkning. Concrete Begreber ere derfor de tydeligste Forestillinger.

Og nu først er Det udviklet, som udfordres til at danne en **Anskuelse**. Anskuelser ere **umiddelbare** Forestillinger (§. 2.), Tænkningen frembringer dem altsaa ikke; naar Anskuelsen er rigtig, da er den dertil svarende Gienstand, uafhængig af Tænkningen, saaledes som den anskues, for Sandserne, og det er den, der vækker Sielekræfterne til at opfatte og giennemtrænge den. Men Anskuelser ere tillige **Forestillinger**, de sandselige Indtryk maa være combinerede i et Billede, og Forstanden maa have skaffet dem i det mindste en Grad af Tydelighed, inden de fortiene deres Navn[2]). En ganske klar Anskuelse have vi kun af Det, vi begribe.

[1]) Sibberns Logik 228.

[2]) Jvnf. Sibberns philosophiske Archiv 110 ff.

11.

Almeenbegreber ere saadanne, i hvilke blot de Kiendemærker ere sammenfattede, som ellers for-

skiellige Gienstande have tilfælles; de ere derfor Begreber, ikke af Individuer, men af Arter og Slægter. Jo færre Kiendemærker et saadant Begreb indeholder, desto almindeligere er det.

Naar et Almeenbegreb skal dannes, maa først tydelige Forestillinger om flere Gienstande være tilstede; af disses Kiendemærker fremhæver Sielen enkelte, hvori Gienstandene stemme overeens, abstraherer fra de øvrige, og af hine danner den sig **abstracte Begreber** (hvilke altsaa gaae forud for Almeenbegreberne, og følgelig ikke er det Samme [1]), og combinerer dem derpaa i een Forestilling. Denne Forestilling søger vel Indbildningskraften at give en vis Skikkelse, men Billedet bliver kun svævende og i mange Henseender ubestemt, og vi blive vaer, at vi have forladt Anskuelsens Sphære.

Uden Almeenbegreber kunde ingen almindelig Dom fældes, og ingen Videnskab bringes istand.

[1]) Jvnf. Treschows Logik 24. Bevinget er et abstract Begreb, Fugl et Almeenbegreb.

12.

For ikke stedse paa ny at begynde den samme Operation, hvorved et Begreb bringes istand, foretager Sielen en Handling, som vi kunne kalde **Betegnelse.**

Af Gienstandens eller Begrebets flere Kiendemærker fremhæver den nemlig eet, hvilket den bruger som et **Tegn** paa det Hele, og hvilket, som Partial-Forestilling, efter Associationens Lov, gienkalder Total-Forestillingen, forsaavidt det behøves. Samlingen af disse Tegn kaldes et **Sprog**.

Sproget er først et indvortes, inden det bliver et udvortes; og det udvortes er saavel et Gebærde- som et Lyd-Sprog. Ogsaa de Døvstumme have et Sprog, de abstrahere sig Tegn for de Begreber, der efterhaanden danne sig i dem, og disse Tegn tilskynder da Meddelelsesdriften dem til at udtrykke, ikke blot ved Gebærder, men ved Gesticulation; thi Dyret udtrykker sin hele Fornemmelse i een **Gebærde**, Mennesket derimod **gesticulerer**, d. e. articulerer sine Gebærder [1]), ligesom han tilforn ved Tænkningen har articuleret sin Fornemmelse.

Langt fuldkomnere kan **Lydsproget** articuleres. Uden Tvivl tillader Sprogbrugen os at tillægge Dyret **Røst**, som det Generiske, hvorvel Dyret udtrykker sin hele Fornemmelse i een, kun lidet modificeret, Lyd; derimod har kun Mennesket **Mæle** eller **Stemme**, som er den articulerede Røst. (Man mæler et Ord, men ikke et Skriig).

Da Kiendemærket, der bruges som Tegn, abstraheres fra de øvrige, saa har Forstanden den vigtigste Function ved Sprogets Dannelse. Dog er Indbildningskraften ogsaa virksom herved, og stiller det udhævede Kiendemærke hen for os i et Billede; og et saadant enkelt Billede, der betegner et Begreb, kaldes et **Symbol**. Lydsprogets Udtryk af disse Symboler blive da ogsaa først billedlige, malende Ord, som anskueliggiøre det Betegnede. Men jo mere Begreberne selv blive abstracte, og unddrage sig fra Anskuelsen, desto mere blive Tegnene vilkaarlige, og vække derfor heller ingen Anskuelse. Det er en Fordeel ved Behandlingen af abstracte Materier, at Indbildningskraften ikke for levende blander sig deri, og associerer Forestillinger, fra hvilke Tænkeren just nu vilde abstrahere; det er derfor en stor Vinding, jo mere Sproget bliver istand til at udtrykke alle Begreber, hvilke Forstanden danner sig. Men ligesom Almeenbegreber ikke ere det samme som abstracte Begreber (§. 11.), saaledes er ogsaa det Sprog, der har en Rigdom af Ord for Almeenbegreber, endnu ikke derved et dygtigt Redskab for Forstanden. Tværtimod kræver den videnskabelige Tale ogsaa **Sylde**, d. e. Brugen af saadanne Ord, som, uden at male Gienstanden i dens Omfang, udtrykke Kiendemærker, der ere eiendommelige for den; hvorved

alene Talen kan følge Tanken giennem dens Nuancer, og bidrage til i Tanken at vedligeholde bestemt Indhold. (Hvo der siger, at en Gienstand frembringer Følelse af Lyst, siger noget Almindeligt; siger han derimod, enten at Gienstanden er Mennesket sandseligen behagelig, eller at Mennesket i dens Besiddelse føler sig tilfreds, lyksalig, salig, da er Tanken meget mere bestemt, og Talen har større Fylde. Et moralsk Forhold, er et almindeligt og koldt Udtryk; hvorimod Ord som Samvittighedsfuldhed, Fromhed, Gudsfrygt, Retskaffenhed, Kierlighed til Gud og Mennesker, give Tanken bestemtere Sysselsættelse.) — Men Tænkningen er hverken den eneste, eller den ypperste Virksomhed i Sielen, og saalidet som de øvrige Sielekræfter kun ere til for at tiene Forstanden, saalidet skal Sproget blot danne sig til dens Tieneste. Tænkningen bliver tom og fattig, gaaer i en skiev Retning, og udarter til en spidsfindig Leeg, naar Det ikke med Liv og Kraft er tilstede i Sielen, hvorfra den skal gaae ud, og hvorhen den skal vende tilbage. Lykkeligviis river det virkelige Liv selv Grandskeren, naar han ikke modvilligen afviser dets Fordringer, ofte ud fra hans eensidige Syssel, og hvad vi i vidtløftig Forstand kalde den offentlige Opdragelse skal ligesaa vel være indrettet til at tiltale Sandsen, Indbildningskraften, Fornuften,

Følelsen, som Forstanden. I denne Retning skal Sproget derfor og vedligeholdes og uddannes, og naar dette skeer, da søges ikke blot de bestemte, kiernefulde, levende Udtryk, og disse ordne sig ikke blot sammen efter deres øvrige Forhold, men Skiønhedsfølelsen — som kun er lidet virksom under Forstandevs Operationer — indvirker ogsaa paa Sprogets Dannelse, og giør det sonort. Ligesom nu Intet er modbydeligere, end det poetiserende Sprog i den strengere videnskabelige Tale, saaledes paa den anden Side det abstracte Sprog i den Tale, der skal bevæge Menneskets Inderste; og naar den Talende ved Almeenbegreber søger at vorde populair, da øver han den uheldige Kunst, at være triviel for de Dannede, og dog uforstaaelig for de Udannede.

Ligesom Mennesket ene blandt Jordens Skabninger danner sig et Sprog, saaledes uddanner hvert Folkeslag det — oprindeligen uden Tvivl ene — Sprog paa forskiellig Maade, og hver Tidsalder, og hver mere betydende Individualitet taler, hvis endog i det samme Tungemaal, i en vis Henseende et eget Sprog, hvorpaa den gienkiendes. Sprogets Beskaffenhed er saaledes høist charakteristisk.

[1]) Carus I. 277.

13.

Dømmekraft kaldes en egen Virkemaade af Forstanden, dog ikke den, hvorved i Almindelighed et Omdømme, men hvorved en vis Art af Omdømmer kommer i Stand. De identiske og analytiske Omdømmer henhøre mere til Begrebs-Dannelsen og Udviklingen; i de Omdømmer derimod, i hvilke Dømmekraften egentligen siges at vise sig, henføres Gienstandene eller Begreberne til hinanden, og det mere Enkelte optages under det Almindelige, eller udelukkes derfra. Disse Omdømmer ere nemlig enten bejaende eller benegtende, og begge Dele med forskiellig Grad af Vished, som problematiske (tvivlsomme), assertoriske (bestemte), eller apodiktiske (nødvendige).

Denne Act af Tænkningen er saa vigtig, og udgiør saaledes Middelpunctet af al Tænkning, at den Kraft, hvormed den iværksættes, har faaet et eget Navn, hvilket derimod ikke — undtagen efter en vilkaarlig Talebrug i nogle philosophiske Skoler — er Tilfældet i Henseende til den Virkemaade af Forstanden, hvorved Begreber dannes, eller Slutninger udføres. Ved Dømmekraften henføre vi nemlig Gienstandene til hinanden i en anden Sammenhæng, end den, hvori Sandserne viser os dem i Tiid og Rum, thi i de her omhandlede Omdømmer erkiende vi, at

en Gienstand er en vis Lov eller Regel underordnet (eller ikke underordnet), og at den saaledes hører (eller ikke hører) til en vis Classe af Gienstande, som staae under samme Lov. Sige vi f. Ex. dette Legeme er tungt, Mennesket er dødeligt, da erkiende vi, at Legemet følger Tyngdens Love, at Mennesket er Dødelighedens Lov underkastet [1]). Herved indsee vi altsaa Gienstandenes dybere Sammenhæng, bringe Regel og Orden i vor Kundskab, og herved alene blive vi istand til at anvende, hvad vi i Almindelighed vide, paa de enkelte Tilfælde. Saaledes er det ved Dømmekraften, at Lægen anvender sin Kundskab om en Sygdoms Symptomer og om et Lægemiddels Kræfter paa et enkelt Sygdomstilfælde, eller at Dommeren anvender Lovenes almindelige Forskrivter paa en enkelt Kiendsgierning.

Den forskiellige Lethed, hvormed Dømmekraften yttrer sig i forskiellige Retninger, beroer vel tildeels paa Øvelse, men ogsaa paa Individualiteten.

Naar Omdømmerne indklædes i bestemte Sætninger, hæves de til større Tydelighed. Disse Sætningers forskiellige Former betragter Logiken.

[1]) Fries Handbuch der psychischen Anthropologie. I. 171.

14.

At slutte er at dømme middelbart, eller af eet eller flere givne Omdømmer at udlede et nyt.

Slutningens forskiellige Former og de Regler. Forstanden følger, i det den slutter, afhandler Logiken. Her bemærke vi kun **Analogie- og Inductions-Slutninger**, hvilke begge beroe derpaa, at Subjecter, som have flere Prædicater tilfælles, formodes ogsaa at stemme overeens i Henseende til andre Prædicater. Forskiellen bestaaer egentlig kun deri, at efter Analogie sluttes der kun fra eet eller faa Subjecter eller Tilfælde, hvorimod Inductionen forudsætter Jagttagelse af flere Subjecter og Tilfælde, og heri mere og mere nærmer sig Fuldstændighed. Naar en Induction skulde erkiendes som ganske fuldstændig, da maatte det kunne bevises, at der ikke gives flere Arter af det Slags, hvorom Omdømmet søges, end de iagttagne; men da fandt her ikke mere Slutning Sted, thi det var da ved umiddelbar Erfaring erkiendt, at Prædicatet tilkommer alle Arter. Saalænge dette ikke finder Sted, sluttes der endnu, og Slutningens Paalidelighed voxer ved hvert iagttaget Tilfælde, men bliver dog aldrig fuldkommen.

De **strenge Slutninger** forskaffe derimod Vished, saa at naar Præmisserne ere afgiorte, og Slut-

ningens Form er rigtig, da er ogsaa Conclusionen aldeles utvivlsom. En Videnskab, der ganske gaaer frem i denne strenge Slutningsfølge, er Mathematiken; og et Exempel paa, hvorledes Kundskaben kan udvides ved Slutning, er Astronomien.

15.

De Grundsætninger, paa hvilke Tænkningen støtter sig, og de Regler, hvilke den følger, i det den udleder rigtige Slutninger, tilkommer det Logiken at udvikle. Her bemærke vi kun, at hine **Tænkningens øverste Grundsætninger**, saasom principium identitatis, contradictionis, rationis sufficientis, ikke blive os visse ved nogen Demonstration, som ikke engang er muelig uden at forudsætte hine Grundsætninger, og ikke gives os ved Erfaringen, men ere os **givne i Forstanden**, saa at det ikke er os mueligt at tænke dem ophævede. Her have vi altsaa (ligesom §. 3. 6.) en Erkiendelse, som er umiddelbart indlysende, som ikke er os bibragt, men oprindeligen ligger i vor Tænkeevnes Natur.

16.

De Forestillinger, som fremkomme ved Tænkningen, kaldes **discursive** (et ubeqvemt Navn, taget deraf, at Sielen giennemløber en given Mangfoldig-

hed), og modsættes de **intuitive**. Imidlertid forlader Tænkningen ingenlunde strax Anskuelsens Sphære, men det er endog først ved Tænkningens Hielp, at Forestillingen hæves til Anskuelse (§. 10.), og i det vi, efter at have tænkt derover, atter beskue Gienstanden, da see vi den vel undertiden anderledes, i det mindste tydeligere, end vi først opfattede den ved Sandsningen, men Anskuelsen maa dog selv bekræfte vor Tænknings Rigtighed; thi svarer Det, der i den er os givet, ikke til Det, vi ved Tænkningen mene at have fundet, da ere vi overbeviste om, at denne maa være vildfarende, om vi end ikke vide, hvor eller hvorledes Afvigelsen begyndte. Men den menneskelige Anskuelses Omfang, skiøndt det ved Øvelse og Opmærksomhed meget kan udvides [1]), er dog stedse saare indskrænket, og Tænkningen forlader snart det Givne for at finde Noget, som ikke er givet; men paa disse Veie, hvor Anskuelsen ikke kan følge, er Forstanden stedse udsat for at forvilde sig; saa sikker som den rigtige Regning er, saa usikkert er det, om der er regnet rigtigt. Da Naturen i det Mindre følger de samme Love som i det Større, og overalt i Hiint afbilder Dette, saa søger man, for at forvisse sig om Rigtigheden af Slutningsrækkens Resultat, i det Mindre at skue, hvad man i det Større ikkun kan tænke. (Saaledes

søger Physikeren ofte i et Experiment at fremstille beskueligen, hvad han først fandt ved Tænkningen.) Man søger ogsaa i Det, som Anskuelsen indeholder, at vise, hvad der ikke kan forklares uden ved Det, som Tænkningen har fundet. Men hvor alt dette ikke vil lykkes, der kan man kun skaffe den endelige Conclusion Gyldighed ved fra flere Sider at prøve Slutningskiedens Nøiagtighed.

[1]) Sibbern om den intellectuelle Anskuelse i philosophisk Archiv 107 f. Den hele Afhandling fortiener ved disse Undersøgelser nøie at efterlæses.

17.

Men Tænkningen bliver ikke staaende ved Det, der heelt eller tildeels kan blive Gienstand for en Anskuelse, hvis egentlige Indhold er givet ved Sandsning; den hæver sig ogsaa til **det Oversandselige.** Dersom nu Erkiendelsen af dette kun var muelig ved Slutninger fra det givne Sandselige, da kunde for det Første den saaledes vundne Videnskab kun hæves til en Sandsynlighed, hvis Grad vel stedse ved enhver ny nøiagtig Giennemregning af Syllogismerne vilde voxe, men hvorved det dog stedse blev mueligt, at een eller anden Fallslutning havde indsneget sig, som vilde have desto mere Indflydelse til at giøre Resultatet

urigtigt, med jo større Strengheb Rækken ellers var gjennemført [1]). Dernæst vilde det Spørgsmaal fremstaae, hvorledes en Videnskab om det Oversandselige kunde være gyldig, hvis Basis er en Sandsning, som vel kan lære os, hvorledes Tingene altid ville vise sig for os, men ikke hvorledes de ere i sig selv, og som er udført efter Tænkelove, hvorom vi vel kunne vise, at vi ikke kunne tænke uden efter disse Love, men som vi dog ikke kunne bevise, og som tildeels referere sig til vor Forestilling om Tiden, hvorom det er let at vise, at den ikke er anvendelig paa det Oversandselige. Endeligen, dersom en Erkiendelse af det Oversandselige er muelig, da maa den være vigtig, ligesom vi finde at den er tilgængelig, ogsaa for Den, der ikke er istand til at følge en lang og vanskelig videnskabelig Slutningsrække, og Denne maa derfor kunne vinde den paa en anden Maade.

[1]) Fichte über d. Begrif d. Wissenschaftslehre. 2 Ausg. 57 f.

18.

Vi finde undertiden, at selv Den, der formaaer at følge den strengeste Tænknings Vei, dog ved Maalet finder sig utilfredsstillet; han søgte Noget, som han paa denne Maade endnu ikke har fundet, og hvor-

om Forestillingen altsaa paa en anden Maade maa være ham givet. Han siger da stundom om et Tænkningens Resultat: jeg veed det vel, men jeg troer det ikke; han veed Intet at indvende mod Demomstrationens Rigtighed, og dog er der noget Vissere og mere Omfattende i ham, som forbyder ham at skienke Conclusionen Bifald. (Dette finder f. Ex. Sted i Henseende til atheistiske og pantheistiske Systemer, til Undersøgelser om den menneskelige Villies Frihed, til ethiske Systemer, der ophæve nogen af den almindelige Sædelæres Fordringer).

I slige Tilfælde henholde vi os sædvanligen til vor **Følelse**, men da dette Ord har flere Betydninger, og da Forverxlingen af disse foraarsager megen Forvirring, maa Begrebet nærmere oplyses. I Psychologien tales sædvanligen kun om Følelsen af Lyst og Ulyst, og denne Betydning kommer her forsaavidt i Betragtning, at Følelsen af Lyst og Ulyst veileder os i vor Forsken efter Sandhed, og at en Følelse af Tilfredsstillelse ofte træder istedetfor Demonstration, og bekræfter os, at vi have fundet det Sande og Rette, ja at Demonstrationen ingen Overbeviisning bevirker, dersom den ikke ledsages af denne Følelse. Men al saadan Følelse er kun subjectiv, og ved at udvikle den komme vi aldrig til nogen objectiv Kundskab. Naar

vi altsaa sige, at vi erkiende Noget ved Følelsen, da bruge vi Ordet i en anden Betydning, og mene, kun med nogen Afvigelse, det Samme, som naar vi sige, at Noget er givet os i Anskuelsen. Begge Udtryk ere laante fra Sandserne, men da, som ovenfor (§. 4.) bemærket, Synets Sands er den klareste, Følelsens derimod den sikkreste, hvori Intet staaer mellem os og Gienstanden, saa sige vi med hiint første Udtryk, at Erkiendelsen paatrænger sig os umiddelbart, og afnøder os Samtykke, skiøndt den ikke ganske har den Klarhed for os, at vi kunne benævne den som Anskuelse. Vi bruge derfor her ogsaa Ordet Tro, hvilket betegner en Overbeviisning, der er ligesaa sikker, men mindre klar, end den, hvor vi siges at skue. Thi Skuen og Tro ere kun forskiellige i Grad, og derfor, hvor vi skue, siges vi ikke mere at troe. Vor Selvbevidsthed maa uden Tvivl kaldes en Anskuelse, men om den kunne vi ikke bruge Ordet Tro, ligesom vi ikke kunne bruge dette Ord, men kun Skuen, om Guds Erkiendelse [1]).

[1]) Jvnf. Udvikling af Begrebet Tro, i Videnskabernes Selskabs philos. og hist. Afhandlinger I. 219.

19.

Forestillinger om Tingene i deres Fuldkommenhed kalde vi, i Ordets høiere Betydning, Ideer. (Ordet

bruges vel ofte i en meget lavere Betydning, men næsten stedse betegner man dog dermed noget Høiere, end en sædvanlig Tanke eller et Begreb.) Naar Ideerne fremstille sig udmalede i bestemte Skikkelser, eller individualiserede, kaldes de **Idealer.** Grændserne for Anvendelsen af begge Udtryk kunne ikke nøie bestemmes. Menneskets Idee er Forestillingen om Mennesket i dets Fuldkommenhed; men denne Forestilling er endnu meget almindelig. Bestemtere bliver den, naar vi idealisere Mennesker i visse Forhold, f. Ex. Fyrster, Hærførere, Geistlige, Kunstnere; men ganske individualiseret bliver Forestillingen kun, naar vi tænke os et enkelt Menneske i al individuel Fuldkommenhed, og først her passer Ordet Ideal ganske. Da intet Menneske i Virkeligheden bærer en saadan Fuldkommenhed, saa dannes Idealet kun ved Indbildningskraftens og Digteevnens Virksomhed, og fremstilles kun af Kunsten. Vi danne os ogsaa Idealer af vor Tilstand, og Idealet eller Ideen af den hele Menneskeslægt i dens fulde Udvikling og af dens hele Tilstand i dens Fuldkommenhed kaldes af Philosopher og Digtere sædvanligen den gyldne Tidsalder, i christelig Tale Guds Rige. Men Idealerne kunde ikke fremkomme, dersom Ideerne, hvorefter de skulle dannes, ikke allerede vare tilstede. Disse digtes ikke frit, men de paatvinge

sig med Nødvendighed; de kunne og skulle udvikles i Sielen, men Sielen søger og finder dem i sit Indre; de kunne skues mere eller mindre klart, men de selv ere altid de samme. Vi bruge ideligen Udtryk, som i deres fulde Betydning ikke passe paa Noget, vi have fundet i Virkeligheden, men som vise, at Forestillinger leve i Sielen om en Fuldkommenhed, som Erfaringen aldrig viiste os. Saadanne Ord ere allerede Sundhed, Fred og mange flere, men meest indlysende er det ved Ordene Skiønt og Godt; af Det, som viser sig for det ydre Øie, er det Ene skiønnere, bedre end det Andet, men Prototypet af Skiønheden seer kun Sielens Øie, og Ingen er god uden Een, som er Gud. Ideerne ere ikke abstracte Begreber, som vi danne os af det Enkelte og Ufuldkomne, vi see; thi hvorledes kunde vi kalde Noget skiønt eller uskiønt, dersom vi ikke sammenholdt det med de Forbilleder, der ere i Sielen? eller hvorledes kunde vi bestemme Noget som Godt eller Ondt — hvilket kun de Uværdigste kunne forsøge paa at identificere med det sandseligen Behagelige eller Ubehagelige — dersom vi ikke bedømte det efter den Forestilling om det Gode, som oprindeligen, skiøndt uudviklet, er tilstede i os?

Ligesom altsaa med den udvortes Sands Forestillingen om det uendelige Rum (§. 8.), med den

indvortes Sands Forestillingen om den uendelige Tiid (§. 6.) ere os oprindeligen givne, og vi ere aldeles forvissede om, at Intet nogensinde kan blive en Gienstand for vor Sandsning, uden i Rummet og Tiden; ligesom i Forstanden Tænkningens Grundsætninger ere os givne (§. 15), og vi ere aldeles forvissede om, at vi aldrig ville kunne tænke uden efter disse Grundsætninger: saaledes ere ogsaa Ideerne om det Sande, Skiønne og Gode os oprindeligen givne, og skiøndt det virkelige Liv ikke med samme Nødvendighed tvinger os til at udvikle Ideerne, som de Forestillinger, der ere bundne til Tiid og Rum, saa virke de dog stedse, endog Mennesket ubevidst; og hvo der bliver sig dem bevidst erkiender ogsaa, at hvor meget endog Menneskene afvige fra hinanden i deres Omdømmer om det Sande, Skiønne og Gode, saa kunne de dog ikke frembringe Ideerne, men kun søge dem i deres Reenhed, og at i denne Reenhed have de ikke blot Gyldighed for enkelte Tider og Steder, og ikke blot for, som Regel, at ordne de sandselige Forestillinger, men at deres Gyldighed er almindelig, uendelig og evig.

20.

Den Evne, hvormed Sielen modtager et Givet, kalde vi, i Ordets vidtløftigere Forstand, Sands (§. 2.).

Vi have fundet, at der ogsaa er os givet et langt Høiere, end Det, hvilket den lavere Sands opfatter, og at have dette Høiere i sin Bevidsthed, er Menneskets eiendommelige Fortrin fremfor Dyret. Hvorledes kaldes nu den høiere Sands, som Mennesket saaledes fortrinligviis besidder? Vort Sprog har kun eet Ord derfor: Fornuften[1]). Ordet kommer af at fornemme, og betegner altsaa en Sands; men da vi, i det vi indrømme Dyrene Fornemmelse af Tingene i Rummet og Tiden, og selv at de, skiøndt med dunkel Forestilling, følge de samme Tænkelove som vi, derimod aldrig tilstaae dem Fornuft, saa betegner dette Ord en høiere Sands. Fornuften er altsaa, naar vi bruge Ordet Sands i vidtløftigere Betydning, Sands for det Evige; naar vi tage Sands i indskrænket Betydning, Evne til at fornemme det Oversandselige. Hvad der er sandt og skiønt og godt, erkiendes som saadant kun ved Fornuften, men Fornuften kunde ikke erkiende det som saadant, dersom Ideerne af det Sande, Skiønne og Gode ikke oprindeligen vare deri, efter hvilke alene det kan bedømmes, om Noget er sandt (nemlig i høiere Betydning, overeensstemmende med det Hele), skiønt og godt.

Hvad Fornuften antager som sandt, kan Forstanden siden prøve, videnskabeligen udvikle, begrunde

og retfærdiggiøre mod Indvendinger; men det kunde ikke finde Indgang, dersom Fornuften modstod det, saalidet som Tonen kunde høres, dersom Øret ikke var dannet til at opfatte dens Svingninger. Fornegtelse af Sandheden finder derfor Sted ved Ufornuft, ikke ved Fornuft; og vi kunne alene indrømme, at der er megen Sandhed, som det enkelte Menneskes Fornuft endnu ikke er moden til at fatte, og at Fornuften, som Opfattelses-Evne i det enkelte Menneske kan være omtaaget og fordærvet, ligesom Øiet kan være sløvt og sygt. Men det vil være umueligt at bringe Mennesket til at erkiende Sandheden, førend Fornuften bliver istand til at fornemme den, saalidet som den Blinde til at see, før Øiet aabnes.

Men i det vi beskrive Fornuften som en Sands, da maa den ikke forestilles som i sin Opfattelse blot lidende. Allerede den lavere Sands opfatter kun ved en Virksomhed, som kommer Indvirkningen imøde, og opfatter kun Det, som svarer til dens oprindelige Anlæg; hvad der ikke harmonerer med dens Receptivitet, smerter den, og hvad der ikke kan opfattes ved den Virksomhed, hvortil en vis Sands er bestemt, fornemmes aldeles ikke af den. Saaledes er ogsaa Fornuften virksom, i det den modtager Indvirkning, og den virker efter sin Natur. Da den nu efter sin

oprindelige Natur virker saaledes, at Ideerne fremkomme i Sielen, saa finder den sig kun tilfredsstillet ved Det i Tingene, som svarer til deres Idee. Dette er det Dybeste, det Væsentlige, det med det Hele Overeensstemmende i Tingene. Først naar, og forsaavidt vi fornemme Dette i Tingene, have vi **Erkiendelse**; og denne Erkiendelse vindes kun ved **Dybsindighed** (den dybeste Sands, det dybest Seende), hvilken er Fornuftens eiendommelige Fortrin.

Af denne Forklaring forstaaes det, hvorfor den almindelige Talebrug fortrinsviis kalder Den et fornuftigt Menneske, som har et Overblik, som ikke bliver staaende ved det Enkelte, men opfatter Tingene i deres Sammenhæng.

Forsaavidt Fornuften er selvvirksom, og fremstiller Tingene i deres Fuldkommenhed, tale vi medrette per eminentiam om en guddommelig Fornuft; forsaavidt derimod Fornuften i os er en Opfattelses-Evne, kunne vi ikke tillægge Guddommen Fornuft, saalidet som Sands, thi Gud kiender uden først at opfatte[2]).

[1]) Jacobi's Werke II. 8 f.

[2]) Eberhard undrer sig over, at Ordet Fornuft i det danske Sprog har en saa indskrænket Betydning, at det, efter Sporons Paastand, ikke kan bruges om det høieste Væsen (dansk Synonymik I. 7). Men Jacobi siger det Samme i det tydske Sprog (anf. St. S. 10.).

21.

Alle disse Sielekræfters mangfoldige Virksomhed er i sin uendelige Forskiellighed Yttring af det samme Væsen, hvilket vi erkiende i vor Selvbevidsthed. Denne kunne vi neppe beskrive anderledes, end som en Anskuelse eller i den ovenfor (§. 18.) udviklede Betydning, Følelse af vort eget Jeg, hvilket vi forsaavidt modsætte alt Andet, hvad vi blive os bevidste. Selvbevidsthed forudsætte vi hos ethvert Menneske, men ligesaavist forudsætte vi, at det Jeg, der i ethvert Menneske bliver sig selv bevidst, er forskielligt fra alle andre. Hvorvel nemlig alle Kræfter, som høre til Menneskets Væsen, samle sig i ethvert Jeg, saa samle de sig i et forskielligt Grundforhold; der existere ikke mange Aftryk af den samme Menneskeform, men ethvert Menneske har sit eiendommelige Grundpræg, eller sin **Individualitet**.[1]). Det i saadan menneskelig Individualitet fremtrædende aandelige Væsen kalde vi en Siel.

[1]) Jvnf. Sibberns Psychologie I. §. 17.

22.

Genie — tilforn brugte man Ordet **Vid** omtrent i samme Betydning — er Opfindelses-Evne. Opfindelse er ikke det Samme som Opdagelse[1]), thi en

Opdagelse kan ogsaa skee tilfældigen, og forudsætter da ingen høiere Evne og intet lykkeligt Blik. Søger derimod Nogen i en vis Retning, fordi han forud veed, at Det, han søger, er der at finde (f. Ex. Columbus), da gaaer en indvortes Finden forud for den udvortes, og da er det Geniet, der leder til Opdagelsen. Overalt er Geniets Yttring ofte en Finden af det, som vel er uafhængigt af Finderen, men som dog Ingen endnu har fundet. Saaledes var det høi Genialitet, der fandt de Love, efter hvilke Himmellegemerne fra Verdens Begyndelse bevæges; saaledes bør Ingen negte Historieskriveren Genie, fordi han vistnok kun skal fremstille det virkeligen Skeete, naar han af forvirrede Data udfinder det Rigtige, eller naar han finder den rette, men hidtil skiulte Sammenhæng i Begivenhederne, eller den Charakteer, hvori en stor Mands adspredte, maaskee efter Anseelse meget forskiellige, Handlinger samles.

Geniet bruger og behøver alle Siele-Evner til sin Tieneste: skarp Opfattelses-Evne for det Enkelte (ikke blot **Nemme**, der modtager det ganske som det overantvordes af Andre, men det **opvakte Hoved**, der hurtigt træffer det Rigtige), Lethed i Hukommelse og Indbildningskraft til at fremkalde og forbinde (**Omløb i Hovedet**), Opmærksomhed, Abstraction,

Reflexion, Dømmekraft; men af alt dette fremgaaer endnu ikke den nye Forestilling, som er Geniets egentlige Værk. Denne nye Forestilling kommer ikke, uden hvor dens Sted er beredet, men den kommer ingenlunde altid der; hvis den endog søges, saa erkiendes den dog, i det den findes, som given; der er i Geniets Yttringer Noget, som Mennesket neppe tør kalde sit eget, hvor meget det endog udgaaer indvortesfra, men som han er tilbøielig til at kalde en høiere Indgivelse.

Intet er Genialiteten mere modsat end Efterlignelsen, vi erkiende den kun, hvor der er **Originalitet.** Dog ansee vi ikke enhver ringe Frembringelse, hvor ny den endog maatte være, for Geniets Værk; vi erkiende heller ikke Geniet i en eiendommelig, om endog meget fortienstlig, Opfindelse, naar den endnu har noget Eensidigt og Indskrænket. Geniet har **Universalitet** (og dette mene vi, naar vi tillægge et Menneske **Aand**, see Cap. 2. §. 8.), et almindeligt Overblik, saa at dets Frembringelser passe til alt Stort og Skiønt, og derfor bruge vi Ordet Genie aldrig i Fleertallet (hvorimod vi vel tillægge et Menneske flere Talenter); det er den Skaberkraft, som aabenbarer sig i Universet, og hvoraf en Gnist er nedlagt i Sielen. Desuagtet have dets Yttringer **Individualitet;** jo mere et Værk fortiener at kaldes genialsk, desto

mere kiendes det som sin Mesters Værk, desto mindre kan det fuldføres af en Anden [2]).

Dette gielder allerede om den Geniets Virksomhed, der gaaer ud paa en Finden, thi stedse er den Retning, hvori, den Combination, hvorved der findes, eiendommelig; men endnu mere gielder dette ved den egentlige Opfinden, naar Geniet yttrer sig i Kunsterne som **Digte-Evne**, og frembringer nye Skikkelser og som en ny Verden (yttrer sig ret egentlig som en *ποιησις*). Vi erkiende nemlig Den ikke for en Kunstner, som blot afbilder og saaledes gientager det Virkelige; thi vel er dette det Stof, som Kunstneren behandler, men ligesom han opfatter det i de lykkeligste Momenter, da det egentlige Værende deri meest charakteristisk fremtræder, saaledes fremstiller han det befriet fra det Sædvanliges Indskrænkning, og klæder Ideen i bestemte Omrids. Den videre Udførelse heraf hører til Æsthetiken; her bemærke vi kun, at skiøndt Kunstneren Intet kan udrette uden en levende Indbildningskraft, saa er det dog ikke denne, hvilken han ofte deler med sin Tilskuer, men en egen skabende Virksomhed i Sielen, der hæver ham til hans fortrinlige Rang. (Jvnf. §. 8.)

[1]) Kants Anthropologie 159.

[2]) Schulze psychische Anthropologie. 2 Ausg. I. 243 f.

23.

Det er en Fordeel, at vort Sprog saa bestemt adskiller Vittighed fra Vid, og at vi altsaa ikke behøve at tage dette Ord snart i videre, snart i snevrere Betydning. Den Definition af Vittigheden, hvorefter den skulde være en Lethed til at finde skiulte eller fierne Ligheder, er vel endnu temmelig almindelig, men behøver neppe en omstændelig Giendrivelse. Vittigheden viser sig ligesaa ofte i at finde skiulte Forskielligheder; i Opfindelsen af Liigheder derimod yttrer sig ofte ikke alene Skarpsindigheden, men enhver høiere Sielekraft. Saaledes beroer det poetiske Udtryk paa en Opfinden af Liigheder, og denne vil man dog i det Ædlere neppe efter den nuværende Talebrug, som aldeles fortiener at bibeholdes, tilskrive Vittigheden. Derimod vil man sikkert finde denne virksom hos den komiske Digter ikke blot i Udtrykket, men ved Opfindelsen af Charakterer og Situationer, hvor hiin Definition aldeles ikke kan bringes til at passe.

Ordets Bygning tilkiendegiver allerede, at dermed er meent noget mere Spillende, end med Ordet Vid; Vittigheden er Dybsindigheden modsat, den indlader sig ikke i en udtømmende Undersøgelse, men bevæger sig kun om Overfladen (hvorfor den ofte begynder med det Overfladeligste, med et Ordspil), og den synes

bedst at kunne beskrives som en Lethed til at oversee Tingenes udvortes Forhold [1]). Saalænge den ikke udstrækker sine Fordringer videre, end til hvad den kan præstere, fortiener Vittigheden al Priis; ikke blot opmuntrer den Livet, men den revser ogsaa Daarligheder, og bidrager Meget og Vigtigt til Sandhedens Erkiendelse, hvilken saa ofte gaaer fra det Udvortes til det Indre, og skal omfatte Hiint som Dette. Tom bliver Vittigheden først, naar den giver sig Mine af dyb Viisdom, den bliver fordærvelig, naar den ved overfladelig Leeg vil betage Livet dets dybe Betydning; hvorimod den mangen Gang endog er høimodig, naar det just er Følelsen af det Alvorlige i Livet, der bringer den Vittige til at lege med det ofte saa høit agtede Skin. Saaledes saa ofte hos Holberg.

Talent er Lethed til at opfatte og fremstille, hvad der falder de Fleste vanskeligt. Der gives altsaa saavel Jagttagelses- som Fremstillings-Talenter, og begge af mange Arter. Geniet behøver Jagttagelses-Talent for at kunne virke, Fremstillelses-Talent for selv at kunne nyde og lade Andre nyde sine Frembringelser; men Talenter kunne være tilstede, endog i høist udmærket Grad, uden Genie. Saaledes kan Nogen, maaskee færdigere og smagfuldere end Compo-

nisten, være istand til at foredrage de sværeste Compositioner, uden selv at kunne frembringe noget Lignende.

[1]) Hartmann der Geist des Menschen in seinen Verhältnissen zum physischen Leben 39.

24.

Den egentlige **Affindighed**, hvis Særkiende det er, at sætte en sensus privatus istedetfor sensus communis, overlade vi den specielle Psychologie at beskrive efter dens forskiellige Arter. Derimod nævne vi her tvende Sindsretninger, som bevirke skieve Forestillinger, uden at vi kunne sige, at Evne til at see Tingene, som andre Mennesker see dem, endnu er forstyrret.

Den ene er **Sværmeriet**. Hvad der, naar Reglen er løst, farer vilkaarligen om, siges at sværme; saaledes synes Bierne at fare om mellem hinanden uden Regel, saaledes farer Mængden i et Oprør, og saaledes Tankerne i Sværmerens Hoved. Sværmeriet er ikke en Mangel i Forestillings=Evnerne selv, men en Forvendthed i Villien; mange Evner kunne stundom endog i fortrinlig Grad være tilstede hos Sværmeren, men hans Inderste hader Orden og Tugt. Derfor er her saalidet at udrette ved Grunde. Og da denne Foragt for Regelen grunder sig i Hovmod, saa er

Tilbøieligheden til at foretrække sin sensus privatus for sensus communis, og dermed Afsindigheden, stedse nær, hvor Sværmeriet stiger til høiere Grader. Naar det forbinder sig med udvortes Vold, og vil sætte det regelløst Tænkte igiennem ved ligesaa regelløse Handlinger, kaldes det **Fanatisme**, hvis Yderlighed grændser til Raserie.

Ogsaa **Overtroens** egentlige Sæde er i Villien, thi — som Frue Stael-Holstein smukt og træffende siger — ved Heftigheden af jordiske Ønsker bliver man overtroisk, ved Opoffrelsen af disse Ønsker religiøs [1]). Medens den Fromme giennem det Sandselige stedse seer det Oversandselige, da den Overtroiske omvendt giennem det Oversandselige det Sandselige; han lader Hiint træde i dettes Tieneste, søger Kundskaben om de høiere Kræfter, for at disse kunne hielpe ham til at opfylde hans lavere Begieringer (f. Ex. til at giøre Guld, at helbrede Sygdomme). Derfor findes Overtro saa hyppigen næsten uden al Religiøsitet.

Anelser ere dunkle Fornemmelser af Det, som endnu ikke er Sielen klart, saavel af en dybere Kundskab end den, Forstanden endnu kan retfærdiggiøre, som af det i Tiid og Rum Fierne. Vi tale alle, og maae ofte, i adskillige Betydninger, tale om Anelser. Foran for enhver tydeligere Erkiendelse gaaer der en

Anelse, som vækker og styrer vor Søgen (Indl. §. 2.), og som, naar den bliver stærkere, kaldes Følelse af Sandheden (Cap. 1. §. 18.). I det praktiske Liv finde vi undertiden dem, som af det Nærværende, der stedse er svangert med det Tilkommende, ane Dette med en Forudseenhed, der vel kan beroe paa en Slutning af Analogien, men er saa hurtig og træffende, som nogen anden Geniets Yttring. I enhver Drivt er der, som siden (Cap. 3. §. 5.) skal vises, en Anelse af dens Gienstand og en Forvisning om dens Tilværelse. Da fremdeles Tingene, i hvor lang Frastand i Rum og Tiid vi endog blive dem vaer, i deres Grund hænge sammen, og det Store stedse speiler sig i det Mindre, saa lader det sig ikke bestemme, hvad Sielen kunde skue af denne Sammenhæng, naar i Momenter denne Tilværelses Skranker mere eller mindre borttages. Hvorvidt dette ogsaa ellers er skeet i Exstaser under Sygdomme, i Drømme, ved Dødens Nærhed, ville vi lade staae uafgiort; men at det kan skee, viser sig i Propheterne. Hos disse var dog den Anelse, som bryder frem i al Skabningens Forlængsel, hævet til en Klarhed, som mere eller mindre nærmede sig til bestemt Erkiendelse.

Hvor ofte endog foregivne Anelser maae tiene som Paaskud for at undskylde sig mod den besværlige For-

driftig om Klarhed i Tanke og i det hele Liv, og hvor ofte man endog lytter til Anelsernes dunkle Røst for derefter overtroiſk at føle ſig frem til Lykke eller undgaae Ulykke: ſaa gives der dog Anelſer, ſom ingenlunde ſkye, men tvertimod ſøge Klarhed, og om en ſaadan Anelſe af det Rette, ſaavel i Tænken ſom Handlen, gielder vel, hvad ſaa ſkiønt er ſagt om Sangen, at den er

liig Duften af en Blomſt,
En ſammentrængt, faſt uvilkaarlig Yttring
Af al vor bedſte Livskraft.

[1]) Dix années d'exil.

Andet Capitel.

Om Sielen som følende.

1.

I enhver Fornemmelse (Cap. 1. §. 1.) tænke vi os et Object, der giør Indtryk paa os, og en Forandring i vor indre Tilstand. Blive vi os Objectet bevidste, da faae vi en Forestilling, og naar denne er ret levende, glemme vi derover den subjective Forandring, og tabe os i Gienstanden. Forandringen i vor indre Tilstand (i Individuets eget Befindende[1]) kalde vi, med et Udtryk laant fra den Sands, hvorigiennem Indvirkningen umiddelbarest paatrænger sig os, **Følelse**; og denne kan ligeledes blive saa levende, at vi derover glemme Objectet.

Følelsen er enten **Lyst** eller **Ulyst**. Ligegyldige Følelser gives der ikke, thi disse Ord modsige hinanden; Lyst og Ulyst kunne vel være tilstede i en saa ringe Grad, at de næsten ikke bemærkes, men vare de aldeles umærkelige, da var der ingen Følelse. Derimod

gives der **blandede Følelser** (hvilke da modsættes rene), eller vi blive os saadanne Tilstande bevidste, hvori vort Væsen tildeels afficeres med Lyst, tildeels med Ulyst; en saadan Følelse er f. Ex. Savnet af en elsket Ven.

Dunkle kaldes **Følelser**, som enten ere meget svage, eller hvis Aarsager vi ikke kiende, eller hvis Beskaffenhed — om de ere Lyst eller Ulyst, eller hvad i vort Væsen der afficeres — vi ikke ret ere os bevidste. I sidste Tilfælde kunne de ogsaa kaldes **ubestemte**[2]). I det Sindet atter bliver skikket til at modtage bestemte Følelser, siges det at erholde en **Stemning**. Naar dunkle Følelsers Retning i det Hele er til Ulyst, kaldes Sindet **forstemt**.

[1]) Sibberns Psychologie I. 277.
[2]) Schulze ps. Anthropologie II. 335.

2.

Følelsens Beskaffenhed beroer, ikke paa Objectet alene, thi dette frembringer ikke den samme Følelse hos Alle, ikke engang hos de Samme til alle Tider; ikke paa Subjectet alene, thi ellers maatte ethvert Object frembringe den samme Følelse; men paa Forholdet mellem Objectet og Subjectet[1]).

Liv, det at Kræfterne ere tilstede, yttre sig, komme til Bevidsthed, er i sig selv et Gode; derfor er det høieste Gode "det evige Liv", en af Tiid, Rum og Modstand uhindret Virksomhed af bevidste Kræfter. **Hvad der befordrer Livet i os, er derfor forbundet med Lyst, hvad der hindrer Livet, med Ulyst.**

Hvad der vækker og sysselsætter en Evne, uden at hindre dens Virksomhed, frembringer altsaa Lyst. Derfor frembringer den samme Gienstand Lyst hos Nogle, men ikke hos Alle, og ikke altid den samme Lyst hos de Samme, men trætter eller keder efterhaanden. Saaledes vil et Phænomen i Naturen, som ikke i andre Henseende har betydelig Virkning, kun frembringe kort Lyst eller Ulyst hos Saadanne, som ikke ere oplagte til Eftertanke derover. Physikeren føler sig derimod tiltrukken deraf, fordi det vækker og sysselsætter hans Tænke-Evne. Men dersom Phænomenet vedbliver at være ham uforklarligt, vil han føle Ulyst, fordi der er Noget deri, som Forstanden ikke kan giennemtrænge, som modstaaer og hindrer dens Virksomhed. Lykkes det ham derimod at udgrunde det, da føler han en høi Grad af Lyst; han vender ofte tilbage til den samme Betragtning, for ret at fatte, forstaae og forestille sig det Fundne. Men naar han oftere har gientaget dette, føler han ikke mere

Lyst derved, fordi det tilforn Nye nu er ham tilfulde bekiendt, og derfor ikke mere er istand til at vække og sysselsætte hans Eftertanke.

Denne Materie er meget interessant udviklet af Treschow[2]), af hvem vi for det Meste laane følgende Bemærkninger. Et Indtryk maa, for at frembringe Lyst, have et passende Forhold til den Evnes Receptivitet, hvorpaa der virkes; for svagt, sysselsætter det den ikke tilstrækkeligen, for stærkt, overvælder det den, og hindrer dens frie Virksomhed. Naar en Egn efterhaanden indhylles i Nattens Mørke, faaer Udsigten for lidet Indhold til at kunne behage; oplyses den af altfor blendende Soelstraaler, overvælder den Synet; dog taaler det sunde, stærke Syn mere, end det svage. Overfladelige Bemærkninger ere tilstrækkelige til at underholde den sløvere Forstand, medens de ingen Lyst vække i den skarpere. Anstrengelse ledsages af Lyst, naar Vanskeligheden kan overvindes; men hvor stærk Anstrengelsen tør blive uden at forvolde Ulyst, beroer paa Evnernes Styrke. Den Legemligstærke finder Lyst i Legems-Øvelser, om de endog næsten blive voldsomme; den øvede Forstand i nye og svære Undersøgelser, den kraftige Siel glæder sig endog ved Farer og Modstand. Den Svagere behager det mere, i Ro at kunne vende tilbage til gamle Forestillinger. Dog

vil en Tilstand, hvori der Intet er at udrette og at haabe, ikke glæde selv den Svage, fordi den ikke formaaer at vække Kræfterne; og selv den Stærkeste vil det Svære efterhaanden trætte, og da frembringe Ulyst. Det Lette, dersom det endog først frembragte Lyst, vil snart kede, fordi det kun indeholder lidet Stof, og derfor snarere udtømmes. Dog kunne de Dygtige finde nyt Næringsstof i mangen Gienstand — f. Ex. en Bog, et Menneske — hvor de Ukyndige intet finde.

De blandede Følelser fremkomme, enten naar een Evne vækkes ligesom med stedse fornyet Haab om at tilfredsstilles, men stærke Hindringer dog stedse stille sig i Veien, eller naar een Evne kan virke frit, medens andre hindres. Fortællingen om en sørgelig Begivenhed kan sysselsætte Videlysten og Indbildningskraften, medens den tillige saarer Kierlighedsdriften.

Den Sætning, som Locke og efter ham Flere have forsvaret, at der maa gaae Smerte forud for enhver Lyst, beroer derpaa, at vore Kræfter for det Meste kun vækkes tilbørligen ved Hindringer. Men denne Dorskhed, at vi maae tvinges til at bruge vore Evner, er en Ufuldkommenhed i vor Natur, og naar vi med fuld Tillid traadte Hindringer imøde, da frembragte de ingen Smerte. Utallige Nydelser beroe

ikke paa denne Vexel mellem Smerte og Lyst; hvilken Smerte maa f. Ex. gaae forud for Nydelsen af en skiøn Musik? Hiin Sætning passer ogsaa aldeles ikke til Forestillingen af det høieste Væsen.

¹) Treschow om d. m. Natur 195 ff.

²) Sammest. 198-214.

3.

Herefter er den Lyst eller Ulyst, som føles, hvor et Indtryk vækker Eftertanken eller Lidenskaberne, let at forklare. Vanskeligere er Undersøgelsen om **den eiendommelige Lyst, som de skiønne Kunster frembringe,** selv naar de ikke umiddelbart virke paa Eftertanken eller Lidenskaberne, hvilket i det Mindste i Musiken og i de saakaldte dannende Kunster ofte er Tilfældet. Hvorfor frembringer den skiønne Form Lyst? hvorfor fordres i Poesien Rhythmus og sonore Ord? Vistnok sysselsætte Kunsterne Indbildningskraften, men den sysselsættes ogsaa ved det Uskiønne, og hvorfor tilfredsstilles den kun ved det Skiønne? — Vi følge her for det Meste Ørsted, som har udbredt saa meget Lys over denne Gienstand ¹).

Selv af de Figurer, som ikke egentligen kunne kaldes skiønne, betragte vi dem med meest Velbehag, som i en vis Mangfoldighed, uden hvilken Forholdene

ikke kunne lade sig tilsyne, ere de meest symmetriske, eller vise meest Regelmæssighed, f. Ex. Sexkanten, Cirkelen. Disse Grundformer bringer Bygningskunsten i mangfoldig, og dog atter regelmæssig Forbindelse; de gientages i det Uendelige i den anorganiske Natur, f. Ex. i Chrystallerne; og hvor i den organiske Natur de retlinede Grændser ophøre, fremtræde Krumninger af de kunstrigeste Bøininger i større og større Mængde, jo høiere vi stige op i Organisationernes Række. Den menneskelige Skikkelse frembyder ogsaa her det Høieste, og den skiønne Kunst viser i Gebærder og Stillinger deels de naturlige Forhold tydeligere, deels fremstiller den nye Forhold, og hvor den ikke mere har den virkelige levende Skikkelse til sit Materiale, borttager den i sine Frembringelser Manglerne, griber og idealiserer det lykkeligste Moment.

En skiøn Tone frembringes ved symmetriske Svingninger i det lydende Legeme, hvilket i Særdeleshed de chladniske Klangfigurer oplyse, og i enhver saadan Tone hersker een Regel i en stor Mangfoldighed. Disse enkelte Toners harmoniske Forbindelse beroer paa Forholdene mellem de til enhver Tone henhørende Svingninger, saaledes at enhver Tone, der ikke passer ind i disse Forhold, ophæver Harmonien. Disse Forhold kunne beregnes for de mindre sammensatte For-

bindelser, og denne Beregning kan ogsaa være ledsaget af en høi Lyst, men af en ganske anden Art end den, hvilken vi her omtale, i det derved Eftertanken sysselsættes og tilfredsstilles. Men derunder dvæler Sielen da i det Enkelte, og taber saaledes Fornemmelsen af det Hele med al dets eiendommelige Rigdom af Enkeltheder, som ordne sig efter Regler, der paa utallige Maader giennemkrydse hverandre, og dog alle igien beherskes af een Regel — en Eenhed i Mangfoldigheden, der langt overstiger al Beregning.

Agte vi nu paa Indvirkningen heraf i Sielen, da finde vi først, at kun ved denne indbyrdes Overeensstemmelse formaaer Indbildningskraften at samle Mangfoldigheden i eet Billede, naar derimod enhver Afvigelse fra Reglen adspreder den i andre Retninger, og hindrer den fra at tilfredsstilles. Da dernæst Forstanden er Det, som ordner og regler det Adspredte og Forvirrede, og samler det under visse Love (Cap. 1. §. 13), saa viser sig en uendelig, al Beregning overstigende Forstand i Alt, hvad vi saavel i Naturen som i Kunsten kalde skiønt; og denne Forstand, der saaledes aabenbarer sig for os, tiltaler og tilfredsstiller Forstanden i os, vel ikke saaledes at den tydeligt kan tænke sig de Regler, hvorefter Alt ordnes, men saaledes at

den dog klart bemærker Regel og Orden i det Hele som i det Enkelte.

Dette Sidste forklarer imidlertid dog kun det Velbehag, vi føle ved de udvortes Former, som vi kalde skiønne uden at tillægge dem dybere Betydning — forklarer saaledes hvad vi ved Musiken kalde Gehør — men ikke de høiere Følelser, som Natur og Kunst saa ofte vække i Sielen. Thi ikke blot sin Forstand, sin, ofte ubevidste, Sands for Regel og Overeensstemmelse, lader Kunstneren fremtræde i sine Værker, men han fremstiller ogsaa i Værket de Ideer (Cap. 1. §. 19.), der leve i hans Siel, og i det saaledes endnu Fornuften (Cap. 1. §. 20.) giennem Kunstværket tiltaler os, da vækker den Fornuften i os, og i det Sandselige, som fremstiller sig for os i de skiønne Former, see vi det Oversandselige, eller ane dog Tingene i deres Fuldkommenhed.

Det var den Lyst, de skiønne Kunster skienke, som vi her egentligen vilde omhandle, og dog have vi herved nogle Gange, næsten uvilkaarligt, maattet omtale Naturen. I denne tiltaler vistnok ogsaa den uendelige Forstand, den evige Fornuft os i en Høihed og Fylde, som intet Menneskeværk endog kun langtfra kan naae. Men naar vi dog alle i en vis Henseende sætte **Kunsten over Naturen**, naar vi alle indrømme, at hiin

kan vise os Regelmæssigheder og Ideer, som Naturen (natura naturata) ikke fremstiller, eller som vi ikke i den kunne fatte, da sætte vi dermed ikke den endelige Kunstner over — hvis jeg saa maa sige — den uendelige; thi Menneskesielen er Skaberens ypperste Værk paa Jorden, og naar den udtaler Noget fuldkomnere, end vi saae det i Naturen, da er det kun fordi den Evige fuldkomnere afspeiler sig i den, end i nogen af sine øvrige Gierninger.

[1]) H. C. Ørsted om Grunden til den Fornøielse, Tonerne frembringe, i det skandinaviske Literaturselskabs Skrivter 1808. Jvnf. Forsøg over Klangfigurerne, i Videnskabernes Selskabs Skrivter, V. 2. 59 ff.

4.

Førend vi gaae over til at undersøge Værdien af de forskiellige Følelser af Lyst og Ulyst, som bevæge Menneskets Sind, anføre vi endnu nogle **Benævnelser, der ere tilfælles for Følelser af meget forskielligt Slags.**

Hvad der vækker Kræfter uden at tilfredsstille dem, virker **Savn**, og dersom flere Kræfter tillige ere i Bevægelse uden bestemt Retning, føles **Uro**, f. Ex. ved Tanken om flere Sysler, mellem hvilke man endnu ikke har valgt. Tilfredsstillelse ledsages

af **Fornøielse**, hvis høieste Grad kaldes **Vellyst**, hvilket Ord dog oprindeligen kun betegner en høi sandselig Lyst. Ophører Kræfternes Virksomhed efter Tilfredsstillelsen, da følger **Tomhed**; vedvarer Virksomheden, og saaledes at den tillige stedse tilfredsstilles, føles **Glæde**. Naar den fortsatte behagelige Følelse er ledsaget af klar Bevidsthed, kaldes den **Nydelse**. Hvad der hindrer Evnen i at virke efter sin Natur, foraarsager en Ulyst, som, naar den er legemlig, kaldes **Smerte**, hvilken er kortere, men ogsaa heftigere, end den vedvarende, og med klar Bevidsthed forbundne **Lidelse**. Disse Ord overføres dog ogsaa paa den Ulyst, som fornemmes, naar de høiere Evner hindres fra at virke overeensstemmende med deres Natur, skiøndt det egentlige Udtryk her er **Bedrøvelse**, og for den varigere, men mindre heftige Tilstand, **Sorg**. Forestillingen om tilkommende Smerte eller Bedrøvelse ledsages af **Frygt**, og naar der tillige er Uro ved Valget mellem flere Midler til mueligen at undgaae det befrygtede Onde, af **Bekymring**. Forestillingen om tilkommende Fornøielse eller Glæde ledsages, naar Savnet er overveiende, af **Længselens**, naar Nydelsen allerede optages i det Nærværende, af **Haabets** Følelser.

Disse Navne betegne i Brugen Følelser af meget forskiellig Værdie. Man kan savne sin Lænestoel, og

sin Ven; man kan haabe en god Indtægt, og en høiere Tilværelse.

5.

Ikke efter hine Ord, der sammenfatte det Forskielligste, men hellere efter Følelsernes Værd ville vi forsøge deres **Inddeling**. Alt Liv har Følelse af Lyst (§. 2), men Menneskets Liv er deels et lavere og dyrisk, deels et høiere; derfor har Mennesket **lavere** og **høiere Følelser**. Men sit høiere Liv fører Mennesket deels for sig alene, deels i Samfund med Andre. De Følelser, som fremkomme, naar Menneskets eget aandelige Liv fremmes eller hindres, ville vi kalde **aandelige**; de Følelser, som vækkes i Mennesket, forsaavidt han ikke er sig selv nok, men lever, ikke blot med, men i Andre, kunne kaldes **selskabelige** eller **Samfundsfølelser**.

Da Det, som stemmer overeens med et Individuums Væsen, frembringer Lyst, men Individuets Væsen yttrer sig i dets Driver, saa er der den nærmeste Sammenhæng mellem Læren om Følelserne og den om Driverne, og begge faae Lys af hinanden.

6.

Menneskets lavere Liv, som han har tilfælles med Dyret, har **lavere** eller **sandselige Følelser**,

hvilke igien henhøre enten til den udvortes eller den indvortes Sands.

De **legemlige Sølelsers** mange Arter, saasom Hunger og Mættelse, Tørst og Læddskelse o. s. v., er det unyttigt at opregne, da deres Forklaring henhører til Physiologien, og deres Forskiellighed intet psychologisk Mærkværdigt frembyder. Kun nævne vi **Sølelsen af Sundhed,** som fremkommer ved de legemlige Livskræfters uhindrede Virksomhed, og som er forbunden med et eget Velbehag, der er meget forskielligt fra den blot negative Frihed fra Smerte. Der gives ogsaa **blandede legemlige Sølelser,** f. Ex. naar den Hungrige seer Føden for sig.

I Henseende til de legemlige Følelser gielder vel det Gamle: de gustibus non est disputandum; dog finder selv her en Forædling Sted, der ikke altid er det Samme som Forfinelse. Man fordrer paa en vis Maade, at et Menneske skal finde Behag i Vellugt, hvorpaa den Udannede sielden sætter Priis; man fordrer, at han ikke maa finde Behag i raa og dyrisk Føde, at han skal finde Lyst i Reenlighed o. s. v. Disse Fordringer beroe paa Erkiendelsen af det menneskelige Legemes høiere Værdighed; thi skiøndt Mennesket har det sandselige Liv tilfælles med Dyret, er dog hans

D 8

Liv selv i det Sandselige af høiere Rang, og skal kiendes at være saa.

7.

Den **indvortes Sandselighed** har ogsaa sin Hunger, **Keedsomhed**, og sin Tilfredsstillelse, **Moro** (der indeholder en større Fylde end den blotte **Tidsfordriv**). Sandseligheden, som kun opfatter det Momentane, søger kun en Afvexling af Forestillinger, hvorved Livet i Almindelighed kan vækkes og yttre sig, uagtet det dybere og mere anstrengede Liv hviler. Ogsaa her har Mennesket Lyst og Ulyst tilfælles med mange Dyr; men ogsaa her skal dog Menneskets Forlystelse antage en høiere Charakteer. Herpaa beroer Fornøielsen ved Spil, forsaavidt Lidenskaberne ikke blande sig deri, selv ved mangen, hvis jeg saa tør sige, videnskabelig Leeg, f. Ex. ved Samlinger, som ikke bruges til strengere videnskabeligt Øiemeed. Nogen saadan Moro tør Enhver finde behagelig; men et sørgeligt Tegn er det, naar det Ædlere kun betragtes som et Middel til sandselig Moro, naar f. Ex. Kunsterne fornedres til blot at sysselsætte ved allehaande brogede Forestillinger uden dybere Betydning, eller Gudstienesten til at tiltrække ved Gøglerie.

Gienstande, som vække sandselig Lyst, kaldes behagelige [1]), et Udtryk, der aabenbart er for ringe til at anvendes paa et udmærket Kunstværk eller paa en stor og god Handling.

[1]) "Lyst er noget Subjectivt, eller medfører nærmest Forestillingen om Noget hos os selv. Behag er noget Objectivt, eller medfører nærmest Forestillingen om Noget hos Gienstanden." Forestillingen er forstærket og forædlet i Ordet Velbehag. Müllers Synonymik I. 118 f. "Den Behagelige er derfor ikke agtværdig." II. 3.

8.

Aand tillægge vi Den, hvis Siels-Virksomhed er omfattende, som kan opsvinge sig til det Høie, udgrunde det Dybe, og overskue det Mangfoldige [1]) (jvnf. Cap. 1. §. 22), medens Sandseligheden fængsler til det Enkelte og Momentane. Hvad der indvirker paa Aanden, vækker aandelige Følelser.

Hvor Sandhedsfølelse er tilstede, fornemmes Lyst ved det Begrundede, Sammenhængende, Rette, Tydelige, men ogsaa ved det Mangfoldige, altsaa det Nye, Mærkværdige, Riigholdige; Ulyst ved det Falske, Forvirrede, Uklare, men ogsaa ved det Tomme og Eensformige; thi Sandhedsdriften gaaer ikke blot ud

paa at kiende et indskrænket Stof rigtigt, men ogsaa paa at udvide Stoffet for Erkiendelsen (Cap. 3. §. 9.).

Hertil henhører Følelsen i det vi **studse**, eller i det Opmærksomheden pludseligen vækkes, og **Forundringen**, som føles, naar en ny og uventet Kundskab træder frem for Sindet. Aldeles ikke, eller kun i ringe Grad, at have disse Følelser, viser en dorsk og dyrisk Tilstand; og da først et levende Indtryk ret vækker Sielen til at sysselsætte sig med Gienstanden, siger **Plato** med Rette, at al Philosopheren begynder fra Forundring[2]). Dog ville disse Følelser ved forøget Indsigt og Erfaring blive sieldnere og svagere, og det anbefaler f. Ex. ikke en Statsmand, naar Begivenhedernes Gang ofte bringer ham til at studse.

Det **Dunkle** og **Hemmelighedsfulde** tiltrækker, deels fordi det vækker Indbildningskraftens friere Spil, deels fordi det lader ane et riigt Indhold, som kan sysselsætte Forstanden. Opklaret, forsvinder som oftest Hemmelighedens Lyst. Paa den anden Side vil **forøget Indsigt** ofte skienke os Lyst, hvor vi tilforn fornam Ulyst, naar nemlig Det, der syntes os regelløst eller fordærveligt, erkiendes som indtrædende i det Heles Orden. Saaledes ophæver Betragtningen af Folkevandringernes velgiørende Følger den sørgelige Følelse, hvilken de vække, saalænge de kun sees som hensigts-

løse Bevægelser; saaledes vil maaskee snart Kundskaben borttage den Ulyst, hvormed Mange betragte Kometerne som forstyrrende den synlige Himmels Harmonie.

[1]) Müllers Synonymik I. 3.

[2]) Theætetus 155.

9.

Evnen til at føle Lyst ved det Skiønne, Ulyst ved det Uskiønne, kaldes **Smag**, hvilken maa være tilstede, førend Forstanden kan udvikle et æsthetisk Omdømme. En høi Grad af Smagens Ulyst kaldes **Modbydelighed**, og Gienstanden bliver da **væmmelig**. (Disse Udtryk, saavelsom Smagens Navn selv, tilhøre oprindeligen Sandseligheden.)

Skiøndt Smagen efter den forskiellige Individualitet maa være ulige, nemlig at een Art af det Skiønne giør mere levende Indtryk paa eet Individuum end paa et andet, saa ansee vi det dog alle som Virkning af Mangel paa Dannelse, naar Nogen ingen Følelse har for visse Arter af det Skiønne, eller ikke kan erkiende Skiønheden, hvor den er tilstede. Bestræbelsen for at begrunde en Smagslære (Æsthetik) viser allerede, at vi ikke ansee Reglerne for det Skiønne som vilkaarligen vedtagne eller som blot subjective, men at vi forudsætte, at man maa kunne enes om det Skiønne, som om det Sande.

Til denne Videnskab maae vi overlade Undersøgelsen af det Skiønne og dets Arter. Her forudsætte vi, at hvad der i egentlig Forstand skal kaldes skiønt, maa træde frem i en Skikkelse, have en sandselig Bestemthed; og da bemærke vi fornemmeligen en tredobbelt Forskielligheb i Skiønhedsfølelsen, nemlig:

1. Følelsen ved det Høie. Dette vilde Kant udelukke fra det Skiønnes Omfang; men Enhver, der ikke indretter sin Tale efter en forudfattet Mening, vil kalde baade den stiernefulde Himmel, det uendelige Hav, Bierget, hvis Top taber sig i Skyerne, og Tragoedien, saavel høi som skiøn [1]). At det Moralske ogsaa heri er virksomt, forstaaer sig, thi Sielen virker aldrig med isolerede Evner. I det Skiønne, som tillige er høit, nedlader Ideen sig, klæder sig i det Sandselige, og Idealet nærmer sig saaledes til det Virkelige. Stormen over det oprørte Hav er høi, fordi Ideen om den uendelige Magt deri træder synligen frem for os; men ogsaa Manden, der med roligt Mod styrer den, mod de store Omgivelser næsten umærkelige, Planke giennem de vrede Bølger, er en ophøiet Gienstand, fordi det her viser sig, at der er en Magt i Mennesket, som behersker Naturen, eller dog ikke overvindes af den. En stor Mand, som kæmper mod Ulykken, er, efter Seneca, et Syn, der

er selv Guderne kiert. Herefter er den eiendommelige Lyst, Tragoedien vækker, let at forklare; frembringer den kun Smerte, da har Digteren enten intet Høit vidst at lægge deri, eller Tilskueren har ingen Sands for det Høie. (Mange saakaldte borgerlige Skuespil ere derfor kun piinlige.) Hvor Ideen virkeligen vækkes, er i den **Gysen**, der giennemtrænger os, skiøndt den vel er en blandet Følelse, dog Følelsen af Lyst fremherskende; og da det er den ædlere Deel af vort Væsen, der tilfredsstilles, medens kun den lavere forfærdes, saa føler Sindet sig her **opløftet**.

2. I **det Yndige** hæver det Virkelige sig mod Idealet. Vi kalde Det yndigt, hvor i det Virkelige Ideen efterhaanden udvikler sig, men derfor ogsaa fremtræder ringere i Magt og Fuldkommenhed; derimod kalde vi Det høit, hvor Ideen danner det Virkelige efter sig. Det Yndige er for det Meste **rørende**, — hvilket Udtryk ikke vel kan anvendes paa det Høie, — det er skikket til at frembringe **Veemod**, eller den Følelse, der vækkes ved Misforholdet mellem Menneskets nærværende, indvortes og udvortes, Tilstand og Ideen. Baade Forestillingen om det Evige og Blivende, og den om Forgængeligheden ere levende, saavel i Veemodet som i Opløftelsen, men her fremhersker det Blivende, i Veemodet det Forgængelige. Forestillingen

om en forbigangen Tilstand, der var, eller der forestilles som, bedre, og Forestillingen om en tilkommende fuldkomnere Tilstand, hvori Længselen er stærkere end Haabet (§. 4.), ere veemodige.

8. Følelsen ved **det Komiske**. Det Latterlige kunde, da det er en Afvigelse fra det Fornuftige, Rigtige, Passende, synes aldrig at kunne henhøre under det Skiønne; alligevel er det Komiske just det Latterlige i det Skiønnes Form. Latter frembringes nemlig, naar en spændt Forventning om et Betydende pludselig skuffes ved Fremtrædelsen af noget Ubetydeligt [2]), altsaa vel ved en Contrast, dog ikke mod det Skiønne, men — som **Jean Paul** bemærker [3]) — det Latterlige er det Høies Arvefiende. Derimod forbinder det sig ofte med det Yndige, thi **det Naive** finde vi skiønt, uagtet vi smile derved. Midt i Afvigelsen maa altsaa et vist Forhold til det Skiønne være bevaret; Afvigelsen leder just til Forestillingen om det Skiønne, og giør den klarere. Bliver Afvigelsen derimod uskiøn eller hæslig, da frembringer den kun Modbydelighed.

Latteren selv, der ogsaa kan vækkes ved legemlig Pirring, fremkommer, i det de spændte Nervers pludselige Slapning foraarsager en svingende Bevægelse i Mellemgulvet, Lungerne og Ansigtsmusklerne. I Øvrigt er Latteren charakteristisk, da der gives saavel en hiertelig,

uskyldig, som en dum, lumsk, haanlig Latter[4]). Da **Taarer** ogsaa ere en Følge af Nervernes Slappelse efter Spænding, saa forbinde de sig ofte med Latteren.

[1]) I Kritik der Urheilskraft (2 Aufl. 76.) anseer Kant det som en urigtig Talebrug, naar en Naturgienstand kaldes høi; tidligere havde han dog ogsaa i Naturen fundet det Høie. Vermischte Schriften II. 351.

[2]) Jvnf. Kritik der Urtheilskraft 225 ff.

[3]) Vorschule der Aesthetik I. 143.

[4]) Suabedissen die Lehre von dem Menschen 268.

10.

Evnen til den **moralske Følelse**, eller den Virksomhed i Sielen, hvorved vi fornemme Velbehag i det Gode, Mishag i det Onde, kunne vi kalde **Samvittighed**, thi det er ikke blot vore egne Handlinger, men ogsaa Andres, og i Almindlighed det Gode og det Onde, vi dømme i vor Samvittighed.

Agtelse fornemme vi egentlig kun for moralske Egenskaber, og den er just hiint Velbehag i det Gode, som, naar den fornemmes i høiere Grad, kaldes **Ærbødighed**, **Ærefrygt**. Vi kunne ogsaa agte et Mennesskes Forstand eller Talent, men dog kun forsaavidt Villien har uddannet og anvender dette. **Foragt** er det Modsatte, Mishag i det Onde, Slette,

Daarlige. Mishaget med egne slette Handlinger, er **Anger**, naar det er dybere og varigere, **Nag** (i en anden Betydning siger man at bære Nag til Nogen). Har Mennesket Mishag i sin hele moralske Beskaffenhed, og han Intet bliver sig bevidst, hvortil han kunde knytte Opreisningen, da føler han **Foragt for sig selv**, og lader sig da uden Modstand bære hen af Fordærvelsens Strøm.

Beundring er en høi Grad af Agtelse for det Fortræffelige, dog ikke in abstracto, men som Egenskab i et personligt Væsen. Agtelsen virker undertiden frastødende paa den Stolte; i Beundringen er der en vis Ydmyghed, saa at vi give os hen, og føle Tilbøielighed til det Væsen, vi beundre, og saaledes bliver Følelsen her allerede mere sympathetisk. Naar vi sige, at vi beundre et Kunstværk, da er det dog egentlig Kunstneren, eller at vi beundre Noget i Naturen, da er det dog egentlig det høieste Væsen, vi beundre; og her stiger Beundringen efterhaanden til **Tilbedelse**. Den formeente Viisdom: nil admirari, lader sig herefter bedømme.

Den Lyst, vi føle ved det Sande, Skiønne og Gode, kunne vi kalde **tilfredsstillende**. Vel beroer ogsaa den lavere Lyst paa en Tilfredsstillelse — hvilket allerede Ordet Fornøielse giver tilkiende — men det er kun det Lavere i os, som herved fornøies, og Men-

nesket maatte have opgivet det Høiere i sin Natur, førend han kunde sige, at hans Væsen fandt sig tilfredsstillet ved denne Lyst.

11.

Hvorvel det Sande, Skiønne og Gode skienker en ædel og Sielen fyldende Lyst, og hvorvel vi maae kalde den Tilstand, hvori Mennesket finder sig ved at trække sig tilbage i sig selv og leve for Dette, Fred: saa kan denne Tilstand dog endnu være, hvad **Fenelon** kalder en bitter Fred, eller der kan endnu være et dybt Savn, som Intet, hvilket Mennesket kan opnaae for sig alene, stiller. Da nemlig Mennesket ikke er bestemt til saaledes at leve for sig alene, men med og i Andre, og da der ere Driver, som tilskynde ham mod Samfundet, saa frembringer, hvad der hindrer disse Driver fra at naae det Gode, hvorimod de stræbe, Ulyst, og hvad der fyldestgiør dem, Lyst. Disse **Følelser** kunne vi kalde **selskabelige**, og enhver af de selskabelige Driver medfører sin særegne Følelse. Her bemærke vi kun i Almindelighed Følgende.

12.

I nogle af disse Følelser er det egoistiske Princip endnu meest virksomt, og disse kalde vi **Æresfølelser**. Det kunde endog synes, som om denne

Slags Følelser var ganske af egoistisk Natur, fordi Mennesket søger Æren for sin egen Skyld; men det viser sig dog letteligen, at Æren intet Gode vilde være for den fuldendte Egoismus, da det kun er efter den Priis, vi sætte paa Andre, at deres Bifald eller Dadel — naar disse ingen sandselig Fordeel eller Skade medføre — bliver os vigtig. Endog i **Selvfølelsen**, som fornemmes ved Tilfredshed med sig selv under Andres forskiellige Omdømme, har Mennesket Noget udenfor sig at tilegne sig eller at overvinde. Ja selv i **Misundelse** og **Skadefrohed** er Selskabsdriften i dens yderlige Forvendthed endnu at kiende, thi Den, der var aldeles ligegyldig mod Andre, vilde, naar det ingen Indflydelse har paa hans sandselige Vel, ikke bekymre sig om, enten de ophøies eller nedtrykkes i Forhold til ham.

Mangel paa Tillid til os selv frembringer i Forhold til Andre **Undseelse**, grundet Dadel virker **Skam**. Ugrundet Dadel — eller en os tilføiet **Krænkelse** — **ærgrer** Den, der ikke er stærk nok til at opløfte sig derover. **Ømfindtlighed** — et Ord, hvis Dannelse uden Tvivl lader sig forsvare — er en Lethed til at føle sig krænket; den kan overvindes, saavel ved Selvfølelse, som ved Kierlighed, der tager mindre Hensyn til sig selv, overseer eller tilgiver.

13.

Delene af et Heelt kunne ikke siges at elske hinanden; de ere kun Eet, og kunne ikke bestaae uden i deres indbyrdes Forbindelse. Hvad der derimod kan bestaae for sig alene, men ikke vil bestaae saaledes, fordi det ikke kan fyldestgiøre sig selv, dette bøier sig til et Andet i Kierlighed [1]). Vare Menneskene kun Dele af Guddommen, eller Dele af een Menneskehed, da var der ingen Kierlighed mellem Gud og Menneskene, eller mellem disse indbyrdes; thi i Ordets egentlige Betydning kan Ingen elske sig selv, men i Kierlighed gaaer den Elskende ud over sig selv. Kun derved, at Gud gav hvert Menneske eiendommeligt Liv, saa at Forbindelsen ikke er Opløsning eller Sammensmeltning, men en Forening, hvori Personlighed og Giensidighed ikke ere ophævede, blive **Kierligheds-følelserne** muelige.

De **menneskekierlige** (sympathetiske) **Følelser** ledsage den alminbelige Velvillie, som omslutter Alle eller dog saa Mange som mueligt, Venskabet, der ikkun kan omslutte langt Færre, men disse inderligere, og Elskoven, der, i det Mindste samtidigt, kun yttrer sig mod Een. Dog vil Enhvers Erfaring lære ham, at Følelserne her ikke adskille sig blot i Henseende til Omfanget, ja at vi ikke føle ganske det Samme for

tvende Venner, om de end ere os lige kiere. Ogsaa Kierligheden til Børn skienker en eiendommelig Følelse. Det, at vi ikke blot leve i os selv, men i Andre, indvier os til **Medliden** og **Medglæde**. Frygten for en elsket Gienstands Ligegyldighed vækker **Nidkierhedens** billige, eller **Skinsygens** ubillige Følelser [2]). Selv **Menneskehad** er forsaavidt grundet i Kierligheden, som det er meget forskielligt fra Ligegyldighed, og kun fremkommer i et Hierte, som har forsøgt at slutte sig til Andre, men da vistnok, altfor selvkierligt, fordrede for mange Opoffrelser, og selv ingen vilde bringe [3]). Ogsaa **Familiehadet** vilde ikke blive saa bittert, som det ofte er [4]), dersom Kierligheden ikke tilforn havde draget de nu Adskilte nærmere sammen.

Den **fromme** (religiøse) **Følelses** egentlige Beskaffenhed udtrykkes kun lidet ved at skildre den som en Følelse af fuldkommen Afhængighed af Gud, ikke engang Navnet Ærefrygt eller Tilbedelse (§. 10.) betegner den udtømmende, thi den er, i det Mindste tillige og i sin dybeste Rod, en Kierlighedsfølelse. Den Fromme erkiender sin Afhængighed, han betragter Guds Lov med Ærefrygt, Guds Viisdom med Beundring, Guds hele Væsen med Tilbedelse, men han søger Gud, ikke som den Overtroiske (Cap. 1. §. 24.) for noget

Andets, men for Guds egen Skyld, han overgiver sig til ham, ikke af Nødvendighed, men med fri Hengivenhed; saa at Forholdet mellem den Fromme og Gud er et Kierlighedsforhold. Ogsaa her er den egentlige Forbittrelse og Trods meget forskiellig fra den letsindige Ligegyldighed. Goethe's Prometheus vilde ikke have dannet en Slægt, sig liig, til at foragte Guddommen, som han selv, dersom han ikke først havde meent, over Stiernerne forgieves at have søgt et Hierte, som sit, til at forbarme sig over den Betrængte.

Den fyldestgiorte Kierligheds Følelser fortiene alene Navn af salige. Selv den høie Følelse af Lyst ved Betragtningen af det Sande, Skiønne og Gode bliver først da salig, naar Følelsen for et Væsen, som vi kunne elske — Gud eller et Menneske — forbinder sig dermed.

Saaledes give Behagelighed, Agtelse og Kierlighed Mennesket de Grundforestillinger, efter hvilke han bestemmer Tingenes Værd [5]).

[1]) Schelling i Jahrbücher der Medicin I. 52.

[2]) Müllers Synonymik I. 98 ff. hvor dog Nidkierhed adskilles fra Iversyge.

[3]) Comment se facher contre d'autres que ceux qu'on aime? Mdm. *Staël-Holstein*.

[4]) Sibberns Psychologie II. 379.

[5]) Fries pf. Anthropologie I. 200.

14.

Ved **Sind** forstaaes Villien i Forbindelse med alt det Indvortes, forsaavidt dette har Indflydelse paa den [1]). Ordet betegner altsaa ligesom en indre Region i Sielen. Man betænker i sit stille Sind saavel, som man deri føler og beslutter; men kun de Tanker komme ind i Sindet, som kunne vække mere levende Følelser og Beslutninger; de øvrige blive i Forstanden.

Affect eller **Sindsbevægelse** kalder man en indvortes Følelse, som overstiger det rette Maal, enten fordi den selv yttrer sig i utilbørlig Grad, eller fordi de Følelser, der skulde danne Modvægten, ikke have tilbørlig Styrke. En **indvortes** Følelse, sige vi, d. e. en ikke legemlig, thi legemlige Følelser, hvor stærke de endog ere, kalder man ikke Affecter [2]), hvorvel de kunne frembringe saadanne, f. Ex. den legemlige Smerte en trøstesløs Bedrøvelse. En Følelses Magt svækkes ved at henvende Sindet til andre Gienstande end de, der frembringe den, altsaa ved Selskab, Spøg, Arbeide, Andagt. Lidenskab (hvorom Cap. 3. §. 18.) er altid forbunden med stærke Følelser, men disse vække ikke altid hiin; thi Lidenskaberne ere stedse handlende, hvorimod saavel Nydelsen som Bedrøvelsen efter deres Natur holde Mennesket i Uvirksomhed.

I sig selv er det intet Utilbørligt, at Sindet afficeres eller bevæges ved Indtrykkene, men man har dog vedtaget Benævnelsen af Sindsbevægelse og endnu mere af Affect for Det, der overstiger Grændsen, forbi dette modsættes **Sindsro**, som ikke bestaaer i Følelsernes Ophør men i deres Ligevægt.

[1]) Müllers Synonymik I. 180.

[2]) Maaß Versuch über die Gefühle I. 24.

15.

Sølsomheden er kommen i tvetydigt Rygte, deels fordi man har sammenblandet den med **Søleriet**, som er en forfængelig Higen efter og Prangen med, fornemmelig veemodige, Følelser; deels fordi man har forekastet Følelsen dens Dunkelhed og Ustadighed, og meent, at den forhindrer den Vises rolige Betragten og rolige Handlen. Vi indrømme ogsaa, saavel at Følelser af meget forskiellig Oprindelse og Værd blande sig saaledes i Sindet, at det selv i vigtige Tilfælde er vanskeligt med tilbørlig Klarhed at skille de ædlere fra de uædlere, som ogsaa at Følelsen selv hos de Bedre ofte saaledes taber sin Varme, at Livet ikke kan føres blot efter dens Veiledning, men at det nødvendigen maa støttes ved Grundsætninger.

Paa den anden Side er i Følesløsheden, hvad enten Sindet er dorsk eller blot koldt — thi Følelsen fattes ofte ogsaa der, hvor der dog er Lethed til at optage og frembringe Forestillinger — Noget udslukt, der saa væsentligen hører til den menneskelige Natur, at alle Tunger kalde den i høi Grad Følesløse et Umenneske [1]), og at vi alle sætte Priis paa Den, der har et levende Hierte til at føle baade Glæde og Sorg.

Betragte vi nærmere de Grundsætningers Oprindelse, der skulle lede Livet, da ere de jo kun Regler, abstraherede fra Det, hvori Følelsen har fundet Fylde, Fred, Salighed; thi hvad kalde vi Godt uden Det, der føles som tilfredsstillende og saligt? og Overbeviisning om de vigtigste Sandheder bevirkes kun da, naar en saadan Følelse giver det fundne Resultat sin Sanction (Cap. 1. §. 18.).

Spørge vi om dette Livs Bestemmelse, da, hvis Nogen vilde sætte den i Nydelse, saa er denne en Tilstand af Følelser, eller i Kræfternes Sysselsættelse, saa er denne kun ønskelig, fordi den er forbunden med Lyst. Men Mennesket anstrenger sine Kræfter ikke blot til disses Øvelse; at tænke alene for at tænke, at handle alene for at handle, uden Resultat, kan ikke tilfredsstille; Livet stræber til et Maal, hen mod et Gode, som skal realiseres, mod det Ideal, som ind-

befatter alle, mod G[illegible]ige (Cap. 1. §. 19.). Den Tilstand, der kaldes [illegible] er salig, og hvorfor vi ville være salige, spørge vi ikke; men Salighed er Følelse af Lyst.

Saaledes blive ogsaa Følelserne af Ulyst høist vigtige i det menneskelige Væsens Oekonomie. Den Ulyst, snart Smerte, snart Tomhed, som føles i det blot sandselige Liv, saavelsom ved den høiere Egoismus, det Savn, som bliver tilbage selv i det aandelige Liv, naar det er isoleret, driver Mennesket altid videre mod det Standpunct, hvor alle Kræfter kunne hvile i deres Fylde.

Da altsaa det Gode hverken søges eller nydes uden Følelse, saa lever Mennesket kun retteligen, naar Følelsen altid mere uddannes til Alsidighed, Fasthed, Dybde og Fiinhed [2]).

[1]) Bergers Grundzüge zur Wissenschaft III. 484.
[2]) Sibberns Psychologie I. 318 f.

Tredie Capitel.

Om Sielen som begierende.

1.

Begiering forudsætter noget Ufuldkomment i den nærværende Tilstand tilligemed Forestilling om noget Fuldkomnere; thi vi begiere enten et Gode, hvoraf vi endnu ikke ere i Besiddelse, eller at fastholde et Gode, som vi frygte for at tabe. Gud kan derfor ikke siges at begiere.

Begiering have Nogle defineret som en Bestræbelse for at giøre visse Forestillinger eller deres Gienstande virkelige; men Begieringen maa være tilstede, førend Bestræbelsen begynder. Begieringen indbefatter nemlig saavel den blotte **Attraa**, der bevidst kaldes **Ønske**, som **Stræben** efter at virkeliggiøre det Attraaede, hvilken Stræben, naar den er Selvbestemmelse, kaldes **Villie**. Attraa gaaer altsaa i os forud for Villien, og vi ville ikke altid Det, hvortil en Attraa dog tilskynder os.

Det, der strider [illegible] vor Begiering, afskye vi. Sædvanligst betegner [illegible] dog med dette Ord en høiere Grad af Sindets Modstræben; for en ringere Grad bruges meest de fremmede Ord **Aversion, Antipathie.**

2.

Den af et Væsens Natur fremgaaende Tilskyndelse til Virksomhed kaldes **Drivt.** Den gaaer ud indenfra, thi udvortes Tvang eller Tillokkelse kaldes ikke Drivt; men heller ikke hvad der beroer paa Forsæt eller Vane, saa at kun hvad der er grundet i Naturen, bærer dette Navn. Driven er kun Tilskyndelse, ikke altid Causalitet[1]), da saavel indvortes som udvortes Hindringer kunne modsætte sig. Den er i sig selv blind, d. e. den er ikke fremkaldet ved Frihed, yttrer sig ofte uden klar Bevidsthed, og selv det fornuftige Væsen bliver sig enhver Drivt først efterhaanden bevidst. Naar Drivten yttrer sig uden, eller kun med ringe Bevidsthed, kaldes den sædvanligen **Instinct;** den finder da med større Sikkerhed sin Gienstand, deels fordi Naturen oprindeligen skienker de Væsener, der Intet kunne lære, en stærkere Fornemmelse af de Gienstande, de skulle tilegne sig, og allerede i Drivten lægger Færdighed til at benytte dem; deels fordi Væsenet, naar det virker ubevidst, mere uadspredt følger

Naturen. Dog bliver S[illegible]rugen sig heri ikke ganske tro; den tillæger Dy[illegible] ikke Kunst-Instincter, men **Kunstdrivter**, maaskee fordi en Forstand aabenbarer sig deri, som ved første Øiekast tillægges Dyret selv.

Da al Drivt er grundet i Væsenets Natur, saa kan Drivten kun vækkes, men ikke bringes ind i Væsenet; den er oprindeligen, skiøndt uudviklet, tilstede, nemlig paa samme Maade, hvorpaa Blomsteret er i Frøet. Hvad man kalder **erhvervede** eller, hvilket omtrent maa være det Samme, **afledede Drivter**, er kun Tilbøielighed til visse Gienstande, hvorom Erfaringen har lært, at de tilfredsstille Drivten.

[1]) Fichte System der Sittenlehre 181.

3.

Hvor der er Liv, som endnu ikke har naaet sin Fuldkommenhed, der er der ogsaa Drivt, og som Livet er, saadan er Drivten. Ogsaa i den anorganiske Natur blive vi en indenfra udgaaende Driven vaer, hvorved det enkelte Legeme danner sig til hvad det skal være — som i Chrystallisationen — eller slutter sig, endog med Heftighed, til andre Legemer — som i Opløsningen, Jernet til Magneten, Magnetens modsatte Poler til hinanden — eller adskiller sig derfra — som Magnetens ligenævnede Poler, Olie og Vand fra hinanden — eller

slutter sig til det Hele — i Tyngden. Planten er, hvad den er, ved den Drivt, hvormed den udvikler sig af Frøet, tiltrækker og assimilerer Næringen, og mange Planter virke ved særegne Drivter ind i det Heles Oekonomie. Saaledes er Dyret, saaledes Mennesket i Almindelighed, og hvert Menneske i Særdeleshed, hvad det er, ved den Drivt, som sætter det i Bevægelse.

Da nu intet Væsen selv giver sig sin Drivt, men denne er væsentlig for det, eller giør det til det Væsen, det er, saa maa, dersom vi ikke ville antage et ondt Grundvæsen, der virker i Forbindelse med det gode, **enhver Drivt oprindeligen være god**, og det Onde, som ikke kan være en blot Mangel eller en ringere Grad i det Gode, er en Forvendthed, en falsk Retning af det i sig selv Gode, hvorved det Høiere træder i det Laveres Tieneste, istedetfor omvendt [1]). Dog sige vi ikke dermed, at Individuet nu først selv forvender sin Natur, thi ligesaa meget som vi paastaae, at Fordærvelsen ikke kan have været den menneskelige Naturs primitive Tilstand, saa vist er det paa den anden Side, at Individuet nu bliver sig bevidst i en Tilstand, hvori dets Natur allerede er fordærvet. Dog erkiendes der stedse noget Unaturligt i det Onde [2]), og desto mere, jo mere ondt det er,

hvilket viser, at det er en Afvigelse fra den oprindelige Natur.

[1]) Kant die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft. 2 Aufl. 34 ff.

[2]) Le mal ne peut pas prendre nature, siger Baader. See Sibberns Psychologie II. 67.

4.

Driften er ikke Andet end det endelige, indskrænkede Livs Stræben til fuld Tilværelse [1]). Livet rører, bevæger, yttrer sig, saavist som det er Liv; men der er en Modstand — hvortil ogsaa Gienstandens Frastand i Tiid og Rum hører — som hindrer det fra at yttre sig frit, og saaledes bliver Livet en Driven og Trængen til at overvinde Modstanden. (Derfor kunne vi ikke tillægge det uendelige Væsen Drifter.)

En Drift til Hvile kan ikke gives, naar der ved Hvile forstaaes det Modsatte af Virksomhed, thi hvor Driften yttrer sig, der tilskynder den til Virksomhed, og hvor Trangen til en saadan Hvile indtræder, der yttrer Driften sig ikke mere, men dersom Bevægelse endnu finder Sted, da bevirkes den kun ved en Tvang. Derimod blive vi vaer, at i enhver Drift stræber det indskrænkede Liv deels til at udvide sig, deels til at føle og nyde sig paa det Punct, hvortil det allerede

er kommet, hvilket Sidste ogsaa er Virksomhed, skiøndt af forskiellig Art. **Enhver Drivt er altsaa deels Drivt til Udvidelse, deels Drivt til Nydelse,** og i begge Retninger yttrer Drivten sig i ethvert Moment, skiøndt den ene eller den anden Retning er fremherskende. Drivten til Nydelse er tillige Drivt til Bestaaen, Fastholden, og yttrer sig blot som saadan i det blot Legemlige, forsaavidt vi ville tillægge dette Drivter. I Retningen til Nydelse tilskynder Drivten Mennesket til at ordne og ret at tilegne sig det Erhvervede, og derved sammenholdes da Menneskets Væsen, der ellers vilde adsprede sig til alle Sider.

*) Sibberns Psychologie II. 80. 81.

5.

Enhver Drivt er **egoistisk**, eller — da Udtrykket Egoismus sædvanligen bruges om Jegets utilbørlige Fremhersken — **idiopathetisk**; Væsenet vil i Følge sin Drivt tilegne sig og nyde Gienstanden. Men da den Enkeltes Liv ikke er sig selv nok, men Individuet skal leve i og ved det Hele, saa gaaer enhver Drivt ogsaa paa en Gienstand udenfor Individuet, hvilken det vil tilegne sig, og Drivten er derfor tillige **sympathetisk**, i dette Ords vidtløftigste Forstand. (Vi sige, at vi føle Antipathie mod enhver Gienstand, som vil

indvirke paa os, men som ikke stemmer overeens med vor Drivt, som vi derfor ikke kunne tilegne os og nyde, som altsaa vækker vore Kræfter uden at tilfredsstille dem; og saaledes maa vel ogsaa enhver Gienstand — ikke blot et levende Væsen — som stemmer overeens med vor Natur, og tilfredsstiller vor Drivt, siges at vække Sympathie.) Da altsaa enhver Drivt fra een Side betragtet er idiopathetisk, fra en anden sympathetisk, saa kunne Drivterne neppe adskilles og inddeles herefter.

Det, hvorpaa Drivten gaaer, som søges med Savn, som findes og tilegnes med Tilfredsstillelse, kaldes et Gode. Det maa — skiøndt os ubevidst — ogsaa før Nydelsen være et Gode for os, thi ellers søgte vi det ikke, og dets Besiddelse kunde ingen Lyst frembringe. Drivten kan vel vækkes ved Gienstandens Nærmelse, men Drivten maa allerede være i os, før vi kunne tilegne os og nyde Gienstanden.

I Drivten er altsaa en, skiøndt dunkel, Kundskab, men tillige en Forvisning om Gienstanden given, og i Følge den Overeensstemmelse, som vi erkiende i Naturen, ere vi overbeviste om, at der ingen Slags Hunger gives, uden at der ogsaa maa være en Mættelse beredet for den, at for enhver Drivt, som er nedlagt i et Væsen, maa der ogsaa være et tilsvarende

Gode at finde[1]). Det, der paa een Maade aabenbarer sig i Menneskets egen Natur, aabenbarer sig paa en anden, i det Hele og tilsidst overeensstemmende Maade, i den Natur, som Mennesket kalder den udvortes.

[1]) Jvnf. Fichte System der Sittenlehre 156 f.

6.

Da der nu ere mange Goder for Mennesket, og disse ere af meget forskiellig Værdighed, saa tale vi med al Ret om mange **Drivter** i Mennesket, og uden denne Affsondring vilde ingen videnskabelig Betragtning af Drivten kunde finde Sted. Dog bør vi stedse erindre, at ingen Drivt, som vi saaledes i Betragtningen affsondre, virker isoleret, og at Drivterne ikke ligesom ligge ved Siden af hverandre, men at det er den samme menneskelige Leven, der udvider sig i de mange forskiellige Grader og Retninger.

Den eneste **Inddeling af Drivterne**, der lader sig giennemføre, og der tilbørligen affsondrer og forbinder, er uden Tvivl den efter de Goder, hvorpaa Drivterne gaae. I Overeensstemmelse med hvad ovenfor (Cap. 2. §. 5.) er bemærket om Følelserne, adskille vi da **sandselige, aandelige** og **selskabelige Drivter**; og i enhver af disse Sphærer ville vi blive vaer, hvorledes den Enkeltes Liv snart søger at udvide sin

Besiddelse, snart at holde Besiddelsen fast og nyde den (§. 4.).

Uagtet vi saaledes classificere Driverne paa samme Maade som Følelserne, saa vil det dog vise sig, at Udviklingen af begge Lærer ikke kan følge hinanden Skridt for Skridt, i det nemlig den samme Drivt kan anvendes til at frembringe en meget forskiellig Lyst. Saaledes kan Mennesket ved at følge saavel Kundskabsdrivtens som Selskabsdrivternes Tilskyndelser blot attraae en Moro, en momentan Lyst, som blot fornøier den indvortes Sandselighed; men han kan ogsaa derved søge en langt dybere Tilfredsstillelse.

7.

Betragte vi først Menneskets lavere og med Dyrene fælles Liv, da finde vi vel, at dette ogsaa kan antage en høiere Charakteer end den blot dyriske (jvnf. Cap. 2. §. 6.), men de Drivter, som ere grundede deri, medføre dog kun sandselig Lyst, og vi kalde dem derfor **sandselige Drivter**, skiøndt Naturen dermed tilsigter et større Øiemed end blot denne Lyst.

Det legemlige Liv yttrer sig først i en **Selvudviklingsdrivt**, hvis Virksomhed det tilkommer Physiologien nærmere at forklare. Men da Legemet ved sine egne Kræfter alene ikke kan udvikle sig, saa til=

skynder **Næringsdriften** det til at optage det fremmede Stof i sig, som det behøver, og hvoraf det assimilerer sig de dertil skikkede Bestanddele, for dermed at vedligeholde og udvide sit Liv. Men det legemlige Liv vil ogsaa nyde sig i sin Bestaaen; det har en **Drivt til Bevægelse**, som ikke har bestemt Hensigt, men som, naar den er overeensstemmende med Kræfterne, ledsages af Følelsen af Sundhed (Cap. 2. §. 6.). Lysten til at udføre vanskelige gymnastiske Øvelser, til Dands, til Jagt grunder sig tildeels heri, men den aandelige Virksomhedsdrivt yttrer sig dog tillige paa forskiellige Maader derved (see følgende §.). Naar Legemet da er trættet, ophører Drivten, og Søvnighedens Tilstand indtræder.

Ved **Kiønsdrivtens** Tilfredsstillelse tilsigter det blot dyriske Menneske kun sandselig Fornøielse, men Naturen nedlagde den til de vigtigste Hensigter. I denne Drivt virker Naturen nemlig til at vedligeholde Arten, den udvider sig deri, og fremkalder stedse flere Individuer; hvorimod den ved **Selvopholdelsesdrivten** — hvilken ikke blot forsvarer Livet, men ogsaa Livets Sundhed — vil vedligeholde Individuet, at det Fremkomne skal bestaae i sin Tiid [1]).

[1]) Kants Anthropologie 243.

8.

Det **aandelige Liv** rører og udvikler sig først ved en **almindelig Virksomhedsdrivt**, som svarer til Bevægelsesdriven i Legemet. Denne Drivt bidrager vel til Udviklingen, men Livet søger dog her kun at nyde sig, som det er, det vil ikke udvide sig, ikke tilegne sig Noget, og har derfor her ingen bestemt Retning.

Denne Drivt er altsaa intet Andet end Yttring af Livet, som endnu ikke har faaet bestemt Retning, eller nu ikke forfølger den. Den viser sig efter Menneskets forskiellige Anlæg, Udvikling og Kraftighed, i Lyst til Leeg, Spil, (hvor man uden synderlig Anstrengelse bruger sin Forstand, og uden synderlig Fare prøver sin Lykke. I den egentlige Spillesyge virker vel ogsaa Begierligheden efter Vinding, dog ligger det eiendommeligen Tiltrækkende i Faren og Lykken. Jagt og Fiskerie ere paa en Maade ogsaa et Spil), til Reiser, til Conversation, Modsigelse (hvor Frihedsdriven, undertiden ogsaa Kundskabsdriven, tillige er virksom), til at høre Rædselshistorier (hvilke for det Meste høres og fortælles med mere Deeltagelse af Phantasien end af Hiertet, da ellers derved Ulysten vilde overveie Fornøielsen), til at see Henrettelser, til at søge Eventyrer og Farer; og da disse rigeligen findes i Krigen, saa søges denne mangen Gang for sin egen Skyld,

saaledes at Hensyn til Seier og Ære træder tilbage. Derfor søge Mange ogsaa Forandringer, uden at bekymre sig om, hvorvidt de ere Forbedringer, og denne Nyhedssyge gaaer i mange Gradationer fra Lyst til at forandre Bopæl indtil Lyst til at stifte Oprør, mangen Gang blot for Oprørets Skyld.

9.

Denne ubestemte Drivt til at yttre sig, der ligger i Livets Natur, som Liv, faaer ved særegne Drivter bestemte Retninger. Mangen Gang træder den aandelige Virksomhed i de sandselige Drivters Tieneste. Der gives en Betragtningsmaade af Livet, hvorefter Middagsmaden bliver det Centrum, hvorom det menneskelige Liv dreier sig; og hvor mange aandelige Kræfter sætte ikke virkeligen Næringsdrivt, Kiønsdrivt og Selvopholdelsesdrivt i Bevægelse?

Men det aandelige Liv stræber efter sin Natur til langt ædlere Formaal. Saaledes tilskynder **Kundskabsdrivten** (Videdrivt, Sandhedsdrivt) Sielen til at søge Erkiendelse, ikke blot som Middel til andre, lavere eller høiere, Hensigter, men for dens egen Skyld. I denne Drivt stræber det aandelige Liv at udvide sig, og dette hvad enten Sielen derved meest føler sig tilskyndet til at omfatte flere Gienstande, eller til at

giennemtrænge de allerede dunklere opfattede; thi ogsaa i sidste Tilfælde udvides Kundskaben. De mangfoldige Retninger, hvori denne Drivt atter virker, bestemmes for en Deel ved indvortes Omstændigheder, men endnu mere ved andre Drivters overveiende Indflydelse, altsaa ved Individualiteten.

Fra Kundskabsdrivten er **Beskuelsesdrivten** forskiellig, i hvilken Sielen igien samler sig, dvæler ved og nyder det Erhvervede. Naar vi ifølge Kundskabsdrivten vende tilbage til den samme Gienstand, da er det for at lære Mere af den og om den; Beskuelsesdrivten derimod vil Intet lære, den vil kun nyde. Det er vel især det Skiønne, der saaledes tiltrækker vor Skuen, men ogsaa det Mangfoldige, det Mærkværdige i Almindelighed, og selv den abstracte Sandhed, som vi have fundet, glæde vi os ved at betragte.

En vigtig Rolle i Livet spiller **Fremstillelsesdrivten**, som tilskynder Mennesket at fremstille Det udenfor sig, som lever i ham i indre Billeder og Tanker. Meddelelsesdrivten kan vække denne Drivt, men den bestaaer for sig, og virker ogsaa uden Hensyn til Meddelelse. Den tilskynder Tænkeren til at lade de Tankerækker, som dannede sig i Sielen, træde frem i klare, bestemte, sammenhængende Ordføininger; Kunstneren at fremstille i Skikkelser, synlige for det legem-

lige Øie, hvad det indre Øie saae i begeistrede Timer. Den tilskynder ogsaa Opdrageren og Lovgiveren at danne enkelte Mennesker eller hele Folkeslag efter Ideer — ikke efter Almeenbegreber, men efter Forbilleder, individualiserede efter dette Menneskes eller dette Folks ved særdeles Anlæg eller Omstændigheder bestemte Forhold. Samme Drivt yttrer sig allevegne, fra det Høieste til det Ringeste, i enhver Anordning, enhver Udsmykning. Udartet frembringer denne Drivt **Herskesygen**, den egoistiske Villieretning, som kun taaler de egne Tanker udførte eller fremstillede.

Hvad man kalder Efterlignelsesdrivt er neppe Andet end Fremstillelsesdrivt uden Originalitet. I den mindre selvvirksomme Siel blive de opfattede Forestillinger de herskende, og disse udtrykkes eller fremstilles, af Mangel paa Opfindsomhed, paa samme Maade, som de ere opfattede. Heraf kan det forklares, hvorfor svage Mennesker antage Andres Lader, hvorfor ikke blot Krampetrækninger, men ogsaa visse andre legemlige Bevægelser ere ligesom smitsomme for svækkede Nervesystemer. Synet af Mord vækker Mordtanker, og det Onde vil realisere, fremstille sig, saavelsom det Gode. Overalt lader Exemplets Magt sig forklare heraf.

10.

En egen moralsk Drivt kunne vi ikke antage, thi hvorved skulde denne Drivt adskille sig fra Sandhedsdriven, Retsdriven og Kierlighedsdriverne? Men i det vi desuagtet tale om en **Dydsdrivt** som en almindelig Drivt, eller som en mere omfattende Stræben af det aandelige Liv, da maae vi beklage, at Ordet Dyd, som flere af de betydningsfuldeste Ord, er blevet saa misbrugt, at dets Lyd vækker forvirrende Associationer. Dog kunne og skulle vi ikke undvige det, men hellere bidrage til, at dets vaklende Begreb paa tilbørlig Maade kan fæstes. En Tings eiendommelige Kraft, hvormed den indtager sin Plads og fuldbyrder sin Virksomhed i Tingenes Række, kaldes efter gammel Sprogbrug dens **Dyd**, Det, hvorved den duer til Noget. Et Menneskes Dyd er altsaa den af dets Inderste udgaaende Stræben, hvorved det tilfulde er, hvad det er, og altid mere vorder, hvad det bør vorde. Den er derfor det Individuelleste, det Kraftigste, i sig selv meest Overeensstemmende; men da vi maae antage en Overeensstemmelse i det Hele, hvorved Det, som er nedlagt i det enkelte Væsen, oprindeligen og tilsidst maa samstemme med Alt, hvad er, saa er Dyden tillige Det, hvorved Mennesket paa selvstændig Maade slutter sig til det Hele. En Dydsdrivt er derfor intet

Andet end det individuelle aandelige Livs Selvudviklingsdrivt, og den indbefatter al Tilskyndelse, som ligger i ethvert Anlæg, ethvert Talent, til at udvikle sig mod sin Fuldkommenhed. Hvo der ikke vilde erkiende den Stræben, hvorved Mennesket uddanner det ham givne Talent, for dydig, maatte have et meget indskrænket Begreb om Dyden.

Frihedsdrivten er det høiere Væsens Selvopholdelsesdrivt, og forsvarer ikke blot Tilværelse i Almindelighed, men en bestemt Tilværelse, eller Individualiteten, mod Andres Herskesyge og Luner. Hvor nær en ordnet Frihedsdrivt er forbunden med Dyden, sees af det Foregaaende, og Ingen vil mene, at det trælbundne Sind kan udfolde sig til ædel Dygtighed; men ustyret gaaer Frihedsdrivten over til Selvraadighed og Tøileløshed. Den Lyst til at forstyrre og ødelægge, som vi tidligen blive vaer hos Barnet, og som siden ofte bryder frem i de rædselfuldeste Handlinger, synes at have sin Grund i en vild Frihedsdrivt, hvilken Alt staaer iveien, og som kan gaae over i et Raserie, hvori Mennesket tilsidst i den yderste Forvendthed raser mod sig selv, ikke blot mod sit Legeme, men mod sin hele Tilværelse, som mod Tilværelsen udenfor sig.

Saa ædel som Frihedsdrivten i sig selv er, saa meget behøver den derfor dog at ordnes og beherskes

af **Retsdriven.** Med Tilværelsen faaer Mennesket Ret til at være og virke paa Jorden, til at anvende sin Tiid og sine Kræfter, og til at bruge og nyde hvad der er omkring ham. Ifølge den blotte Egoismus vilde nu Mennesket bemægtige sig Alt, og igien lade det fare, efter Øieblikkets Behov; men andre Mennesker have samme Ret som han, og han erkiender det, i det han oprindeligen bliver sig bevidst som et Led af det Hele. Han maa derfor indskrænke sig til en vis Kreds for sin Virken og Brugen, som da — i Ordets vidtløftigere Forstand — bliver hans **Eiendom,** hvilken han tilegner sig, ikke blot for Øieblikkets, men ogsaa for Fremtidens Fornødenhed; denne Eiendom regner han til sig selv, han faaer derved en Følelse af Fasthed og Holdning i den jordiske Tilværelse [1]), og udvider paa en Maade sin Tilværelse, som han forøger sin Eiendom. Da Begrebet om Eiendom saaledes fremkommer ved Erfaringen om hvad der tiener til et Øiemed og ved Retsfølelsen, saa synes man ikke mere beføiet til at antage en egen Drivt til Eiendom, end til saa mange andre bestemte Tilstande og Goder, som erfares at kunne tilfredsstille Drivter. Men den lovligen erhvervede Eiendom føler Mennesket sig indvortesfra drevet til at forsvare; og at det ikke blot er Egennytten, men Retsfølelsen, som

tilskynder os, viser sig deraf, at vi ogsaa haandhæve vor Ret, naar Fordelen ikke opfordrer os, og at vi føle os drevne til at modstaae enhver Uretfærdighed, om vi selv endog Intet lide derunder. Dog er det her endnu kun Agtelse for Ret, ikke Kierlighed til de Forurettede, der driver; Retfærdighedens strenge Haandhævere foragte meget ofte dem, hvis Rettigheder de forsvare, og en levende Retsdrivt vil sielden lade de Undskyldninger gielde, uden hvilke man føler sig mere frastødt end tiltrukket af det menneskelige Selskab, som det bestaaer i Virkeligheden. Den Tilskyndelse, vi føle til at **giengielde**[2]) — saavel til at lønne som til at straffe, og ikke blot hvad der er os selv vederfaret — er uden Tvivl grundet i Retsdrivten. Naar Kierlighedsdrivten forbinder sig med Tilbøieligheden til at giengielde Velgierninger, vi selv have oppebaaret, føler Hiertet **Taknemmelighed**.

Udartende gaaer Retsdrivten over til Vredagtighed og Hevngierrighed, og forbinder sig let med Herskesygen.

[1]) Suabedissen Lehre v. d. Menschen 257.
[2]) Sibberns Psychologie II. 385.

11.

Mennesket kan saa udelukkende følge de Drivter, der tilskynde ham til at forøge sin Kundskab eller ud-

grunde Sandheden, til at beskue og fremstille, eller til at opfylde hvad Retfærdigheden fordrer, at det næsten kun er Nødvendigheden, der drager ham fra den abstracte Menneskehed til Berørelse med virkelige Mennesker. Men ved at følge denne Nødvendighed erfarer han da, at de **selskabelige Driver** aldrig ganske lade sig udslukke.

Til disse maa **Æresdriften** henregnes, thi naar denne Drivt tilskynder os at indtage den os tilkommende Plads blandt Menneskene, saa tage vi Hensyn paa Andre, i det samme vi tage Hensyn paa os selv (Cap. 2. §. 12.). Der er i denne Drivt baade Tilskyndelse til at være og gielde for, og en saadan Stræben efter at leve med Ære i Verden er vistnok aldeles tilbørlig. Da tvende Mennesker aldrig ganske ere bestemte til det Samme, da endog de samme Bestræbelser kunne være meget forskielligen nuancerede, og Individualiteten afpræger sig desto mere i ethvert Værk og ethvert Foretagende, jo høiere det staaer (Cap. 1. §. 22.), saa er Misundelsen ingenlunde med Nødvendighed forbunden med Æresdriften. Den **Ærekiere** kan meget vel indrømme Andre deres Bestemmelse og Værdighed til at indtage et høiere Sted, end han selv, naar han kun er, hvad der medrette kan forbres af

ham. Føler han derimod, at dette ikke er Tilfældet, da vækker Betragtningen af Andres Fortrin **Kappe-lyst**, som igien forsvinder, naar man anseer det af en Anden opnaaede Fortrin som uopnaaeligt for sig.

Æresdriften er udartet hos den **Ærgierrige**, der anseer det, at gielde for Betydende, som det høieste Gode, og endnu mere hos den **Forfængelige** — egentlig Faafængelig, Den, som søger at fange det Smaa [1]) — der vil vinde Betydenhed ved det Ubetydelige. Den Forfængelige er vistnok stedse sig selv meget vigtig, men han har ikke altid Velbehag i sig selv, da han meget ofte piner sig med Bebreidelser over smaa givne Anstød. Derimod er den **Indbildske** veltilfreds med sine indbildte Fortrin, d. e. med saadanne, som han enten ikke virkeligen har, eller som ingen Værdie have [2]), og han staaer derfor lavere end den **Stolte**, som kun for stærkt føler virkelige Fortrin. Den **Hovmodige** fordrer uden Videre, at Andre skulle indtage en lavere Plads, og da han neppe vilde vente dette af Andre, naar han ikke under andre Omstændigheder var beredt til selv at kaste sig hen, saa er Hovmodet nær beslægtet med **Nederdrægtigheden** [3]), som opgiver Fordring paa Ære. **Uforskammenhed** er Mangel af Følelse for sin egen og Andres

Ære; i første Tilfælde kaldes en høi Grad deraf **Frækhed**, i sidste **Raadhed**.

[1]) Müllers Synonymik I. 301.
[2]) Sammest. 255 f.
[3]) Kants Anthropologie 238.

12.

Meddelelsesdriften rører sig, skiøndt vistnok med meget forskiellig Styrke, dog saa stærkt i ethvert Menneske, at den er tilstrækkelig til at overbevise os om, at det menneskelige Selskabs Stiftelse beroer paa en anden Grund, end paa den legemlige Trang alene. Den indre Trang, vi føle, til at meddele Andre, hvad der sysselsætter os, er heller ikke blot grundet i Æresdriften, thi vi ville ogsaa meddele Det, hvorfor Æren tilhører Andre, hvad vi høiagte eller beundre. Desuden gaaer Driften ud paa **indbyrdes** Meddelelse, vi ville ikke blot meddele os selv, men modtage Meddelelse, og mangen Gang ikke saa meget for at forøge vor Kundskab eller vor Nydelse, som for Meddelelsens egen Skyld, i det vi nemlig derved slutte os til andre Mennesker. Ogsaa af denne Grund bliver det levende Foredrag os ofte kierere, end det døde Bogstav. Saaledes bliver denne Drivt en **Drivt til at stifte Samfund**, hvis Yttringer allevegne ere tilsyne [1]). Forend

Stater kunde dannes, vare der huuslige Samfund, og i Staterne danne sig atter huuslige og saa mange andre mindre Samfund, ved hvilke Mennesket ofte hænger med stor Inderlighed. Heri er **Fædrelandskierligheden** grundet, Kierligheden til det Samfund, i og for hvilket vi ere uddannede, hvor derfor vore Meddelelser — i Ord og Gierning — lettest finde det rette Sted, og hvor omvendt enhver Meddelelse lettest finder Indgang hos os. Dette Samfund finde vi for det Meste kun i det Land, hvor vi opvoxede, og hvor fra den forrige Slægt overantvordede Kundskaber og Indretninger tidligen bleve os naturlige. Kan imidlertid Nogen senere lade sig giennemtrænge af et andet Folks Aand, da finder han der et nyt Fædreland; hvis ikke, da føler han sig fremmed, hvor længe han endog der finder sin Bolig, han har et andet Hiem, hvortil han drages af et **Hiemvee**, som vel ofte er en physisk Trang til det tilvante Klima, men ogsaa ofte har en dybere psychisk Grund.

I det større Samfund søger Mennesket igien snevrere Kredse, hvor Meddelelsen kan være fuldkomnere, og hvor han egentligen føler sig hiemme. Jo mere det Aandelige udvikler sig, desto mere faaer Mennesket et **aandeligt Fædreland** [2]), til hvilket han bindes, ikke ved lavere Sædvaner, men ved Sindets

Overeensstemmelse. Han hører da til en **Menighed**, som naar den faaer religiøs Holdning, og da altid staaer under en Herre, kaldes en **Kirke** (af κυριος). En saadan Menighed eller Kirke kaldes **synlig**, naar den holdes sammen ved en udvortes Bekiendelse, men **usynlig**, naar den er en Forening i Aand og Sandhed; og dette indre Samfund strækker sig over alle Lande, giennem alle Tider.

Disse Drivter udarte, naar Mennesket taber sig selv i Vrimmelen, og lærer at afskye den velgiørende Eensomhed; eller naar de forvendes til Sectstifterie, Laugsaand, nationalt eller kirkeligt Hovmod.

[1]) Sibberns Psychologie II. 397.

[2]) Sammest. 404.

13.

De hidtil nævnte selskabelige Drivter drage os dog kun til Mennesker i Almindelighed, og Den, der fornemmeligen tilskyndes af dem, sætter sædvanligen mindre Priis paa de enkelte Mennesker; tværtimod bliver Meddelelsen ofte mere levende, naar Kredsen jævnligen vexler, og Æresdriften kedes ofte ved den vante Hylding, og søger den fra nye Læber.

Heri er der saaledes endnu ingen egentlig Kierlighed, thi Kierligheden omslutter bestemte Væsener,

og ligesom den Enkeltes Liv, naar Kierligheden er vaagnet, ikke er sig selv nok, og derfor udvider sig mod Andre, saaledes vil det igien bestaae i det Bundne, og nyde sin Rigdom. Den sande Kierlighed er tro, som den er øm.

Naar derfor **Kierlighedsdriverne** ere virksomme, da bliver intet Menneske os ligegyldigt; det er ikke mere blot Pligten, der opfordrer til at giøre vel, men det er en Drivt, der tilskynder til at sørge med den Sørgende, som til at glæde sig med den Glade, og Velgiøreren faaer den Hiulpne personligen kier, som Denne Hiin. Men langt høiere bliver Nydelsen, naar Venskabets og den ædlere Elskovs Drivt tilfredsstilles (jvnf. Cap. 2. §. 13.), thi det ligger i Menneskets Natur at søge et Væsen, der er ham væsentligen liigt i al den Forskiellighed, som dog udfordres for at Samfundet kan vorde levende og riigt, der er ligesom et Complement til hans Væsen, med hvilket han derfor voxer sammen, og ved hvilket han holder fast som ved Livets skiønneste Binding. Saaledes ligger det ogsaa i Naturen, at den ældre Slægt begierer at leve op igien i en yngre, og den bestemteste Yttring af denne Drivt — som i Almindelighed er stærkere hos Qvinden end hos Manden — i det Ønske at have Børn er meget forskiellig fra Kiønsdriften.

En egen Drivt til at søge Forældre viser Erfaringen ikke [1]), men Vedhængenheden ved Forældre, og overalt ved Ældre, er en egen Retning, i hvilken Kierligheds-driften ledes.

[1]) Sibberns Psychologie II. 378.

14.

Dog tilfredsstilles Kierlighedsdriften ikke ved al det Endeliges Riigdom, den driver Mennesket stedse høiere og høiere, og saavist som der i Mennesket er en Drivt mod hans Lige, hvorved disse selv blive et Gode for ham, og han søger dem, ikke fordi de kunne være ham Midler til at opnaae andre Fordele eller Behageligheder, men for deres egen Skyld, saavist er der ogsaa i Mennesket en **Drivt mod Gud**; og hvor let denne Drivt er vakt, derom vidne alle Templer og Altere paa Jordens vide Kreds, og alle Hænder, som folde sig, og ethvert Blik opad. Det er vel sandt, at ligesom Menneskene ofte søge hinanden kun for at bruge Een den Anden som et Redskab under den timelige Trang, saaledes søger det i Sandseligheden nedsunkne Menneske det Himmelske for det Jordiskes Skyld, og seer efterhaanden i den Evige kun den Almægtige, som kan skienke eller tage alle sandselige Goder. Men hvo erkiender ikke heri Fordærvelsen?

I alle virkeligen fromme Timer ere vi os bevidste, at den Drivt, som fører os mod den Evige, er en Kierlighedsdrivt, for hvilken Gud selv er det Gode, den søger (jvnf. Cap. 2. §. 13.). Men elske kunne vi kun Den, som ogsaa selv kan elske, ikke en abstract Forestilling, ikke en øverste eller universel Naturkraft, ikke et bevidstløs stedse fødende og stedse opslugende Universum, men kun et levende, personligt Væsen.

Drivten forudsætter sin Gienstand, der er i hiin en dunkel Kundskab og en Forvisning om denne (§. 5.). Saavist derfor som der i Menneskets Bryst er en Drivt, der søger den evige Kierlighed, saavist er Gud [1]).

[1]) Jvnf. Hemsterhuis Aristæus, i philosophische Schriften II. 216 f.

15.

Al Drivt er det indskrænkede Livs Stræben til fuld Tilværelse (§. 4.), og enhver Drivt er derfor en Stræben til Fuldkommenhed i det Enkelte. Derfor, naar vi tale om en **Drivt til Fuldkommenhed** i det Hele, da er dette et Udtryk for Livets almindelige Stræben, og denne Drivt er alsaa ikke en særskilt Drivt, men den indbefatter alle Drivter, hvilke Betragtningen afsondrer som enkelte. Den indbefatter al Selvudviklingsdrivt, og dermed ogsaa den, som vi have

kaldet Dybsdrivt; men da den Enkeltes Liv, som enkelt, aldrig ganske kan fyldestgiøre sig selv, eller isoleret naae fuld Tilværelse mellem det Ufuldkomne, saa gaaer Driven ogsaa ud paa at fuldkommengiøre det, som er udenfor Væsenet, i hvilket Driven virker.

Men den samme Drivt er nedlagt i alle Enkelte, og for saavidt som vi ogsaa ville tillægge den anorganiske Natur Drivter (§. 3.), saa er den hele Natur giennemtrængt af en Drivt, der stræber mod en Fuldkommenheds-Tilstand, hvilken vi efter den skiønne christelige Talebrug kalde Guds Rige (Cap. 1. §. 19.). Fuldkommenhedsdriven kunne vi derfor kalde en **Drivt mod Guds Rige**; og denne Grunddrivt, eller alle Drivter indbefattende Drivt, denne Livets oprindelige og — forsaavidt det ikke er befanget i en Forvendthed — almindelige Stræben, kan ikke gaae ud i det Tomme, men der maa være en Realitet, som tilfredsstiller den dybere Hiemvee, den ideelle Forlængsel, i hvilken, efter et bibelsk Udtryk, al Skabningen sukker, og som bevidst boer i Menneskets Bryst [1]). Af denne Realitet er ethvert Glimt af Salighed, som lyser frem i den jordiske Tilværelse, en Afglands.

[1]) Jvnf. Hemsterhuis Alexis, philos. Schriften III. 88 ff.

16.

Som Livet er, saadan er Driften (§. 3.); det menneskelige Liv er bestemt ved Tilstedeværelsen af de her opregnede Drifter, og hvor nogen af disse fattedes, vilde der ogsaa fattes noget i en fuldstændig menneskelig Tilværelse. Men hvor forskielligen blande Drifterne sig i Individuerne, skiøndt de alle ere tilstede! og paa dette **Drifternes forskiellige Forhold** til hverandre, paa enkelte Drifters Overvægt over de øvrige, beroer Individualiteten (Cap. 1. §. 21.). De blot sandselige Drifters Overvægt over de høiere er en Fordærvelse, en Forvendthed i Naturen, og det Menneske, i hvilket dette finder Sted, er af ringere Værdie. Derimod bliver Mennesket ved een af de høiere Drifters Fremhersken, naar den ikke qvæler de øvrige, blot anderledes, ikke bedre eller slettere. Det er ikke godt, naar Mennesket er udelukkende enten selskabeligt eller betragtende; derimod kunne vi ikke tillægge Mennesker høiere eller lavere Værd, fordi i Nogle de selskabelige Drifter ere meest herskende, i Andre de Drifter, som vi have kaldet aandelige, som gaae paa Goder, hvilke Mennesket kan have for sig selv alene. Af disse Drifter er igien hos Nogle Fremstillelsesdriften meest levende, og da med meget forskiellig Tilskyndelse — f. Ex. hos Historieskriveren og hos Billed-

huggeren — hos Andre Kundskabsdriften, og denne i de forskielligste Retninger. Da der fremdeles i enhver Drivt er saavel en Retning til Udvidelse som til Bestaaen og Fastholden (§. 4.), saa finde vi Mennesker, hvis Stræben meest gaaer ud paa at frembringe det Nye, medens Andre hellere ville fastholde det Bundne (man kunde sige: at der ere Whig's og Tory's i alle Samfund). Naar nu disse Forskielligheder ikke staae fiendtligen imod hinanden, men gribe samvirkende ind i det Hele, da udfolder Livet sig paa rette Maade; det adspredes ikke i anarchisk Higen efter Forandringer, det stagnerer ikke under det Gamles despotiske Tvang, og Enhver bidrager efter sin forskiellige Drivt til, at Alt, hvad der skal fremkomme, udvikles og dannes i den rette Orden.

17.

I Dyret er Driften Causalitet, eller fuldbringer sin Virkning, naar ingen udvortes Hindring modsætter sig; i Mennesket er den kun Tilskyndelse, som Sielen kan følge eller modstaae (§. 2.), og som altsaa ikke kan gaae over i Handling, førend Sielen selv bøier sig dertil. Tilbøielighed er derfor oprindeligen grundet i en Selvbestemmelse, eller i Villien (§. 1.), og

kan derfor kun findes hos frie Væsener, hvorfor vi heller ikke tillægge Dyrene Tilbøieligheder [1]).

Den **Frihed**, hvorom Talen her er, er ikke den **moralske Frihed**, eller den fornuftige Naturs Uafhængighed af den sandselige, hvilken er Maalet, hvorhen Mennesket skal stræbe; men hvad Nogle have kaldt den **psychologiske Frihed**, eller just Evne — Formue, Formaaenhed — til at bestemme sig selv. Efter Etymologien kunne vi ogsaa derom bruge Ordet **Vilkaar** (en Villie, der kaarer eller udvælger), naar vi kun derved ikke tænke paa en Bestemmelse uden Grunde; thi vi bestemme os stedse efter **Bevæggrunde** (Motiver), eller efter Forestillinger om Tingenes Værdie. Men da Tingene kunne have en meget forskiellig Værdie for vor sandselige og for vor høiere Natur, kunne tilfredsstille een Drivt, i det de stride mod en anden, saa er Spørgsmaalet, om Valget kun beroer paa Drivtens Styrke, saaledes at vor hele Udvikling, den hele Række af vore Handlinger forud er bestemt ved vor Natur, eller dog, efter en anden Synsmaade, med Nødvendighed fremkommer ved Tingenes tilfældige Indvirkning; eller om vi kunne begynde en ny Række, kunne modstaae Drivterne, fordi vi ville det, og saaledes efterhaanden forandre vor Natur, saa at Drivterne

efterhaanden ordne sig tilbørligen, og nogles Tilskyndelse bliver stærkere, andres svagere.

Det er en mærkværdig Interesse, hvormed vi paastaae Villiens Frihed, da dog, saafremt vi consequent kunde opgive den, al indvortes Striid vilde være ophørt, al Anger forsvunden tilligemed alt Ansvar. Thi det er aabenbart, at dersom Mennesket blot efter Naturnødvendighed er, hvad han er, og giør, hvad han giør, da kunde der vel være Forskiel paa det Fortrinligere og det Ringere, paa samme Maade som der er en naturlig, men utilregnelig, Forskiel mellem Mennesker og Dyr, men der var ingen Forskiel mellem Godt og Ondt, thi Alt maatte da være godt, med mindre man vilde antage, at den Grundkraft, som da var den eneste virkende, stræbte baade mod det Onde og Gode. Men vi ere os altfor oprindeligen og dybt bevidste, at vi have Ansvar for vore Handlinger, at derfor Naturen ikke handler alene i os, men at vi selv handle, til at vi ved noget Raisonnement kunne bringes til consequent at opgive denne Bevidsthed. Ja den nøiere Betragtning viser os let, at vor Selvbevidsthed kun er muelig ved Evne til af os selv at begynde en Række. Det Inderste i os er jo dog intet materielt Substrat, men en Leven og Handlen [2]), og i denne Handlen bliver Mennesket sig bevidst som et Jeg. Men et

Jeg er kun ved en Modsætning mod alt Andet, som Ikke-Jeg, ved en Løsriven fra det Fremmede, ved en Selvbestemmelse. Dersom kun Naturen handlede igiennem os, da var der intet handlende Jeg, som kunde blive sig sig selv bevidst; kun som frit og selvstændigt kan Jeget blive sig sig selv bevidst, og i denne Frihed er det indeholdt, at Naturens Indflydelse kun er Drivt, ikke Causalitet [3]).

Heraf er det klart, at i Gud kunne vel Frihed og Nødvendighed smelte sammen, eller at Gud virker aldeles fri, i det han virker med Nødvendighed saaledes som han virker, thi der er ingen Natur, som er forskiellig fra eller ophøiet over Gud, som kunde virke igiennem Gud. Derimod staaer Naturen over Mennesket, og dersom man da vil antage, at Tilskyndelserne med Nødvendighed frembringe deres Virkning, da er med det Samme Friheden ophævet.

Imod Antagelsen af en saadan menneskelig Frihed, som vi her have søgt at udvikle, sætter man almindeligst det saakaldte principium rationis sufficientis. Vor Beslutning er nemlig en Begivenhed i Tiden, og det er grundet i Forstanden (Cap. 1. §. 15.), at vi ikke kunne tænke os Noget at fremkomme uden ved en Aarsag. Men foruden det Vaklende i Begrebet om Aarsager [4]), bemærke vi blot, at herefter bliver

enhver Begivenhed et Led i en uendelig Række af Aarsager, som dog maa være afløben, for at denne Begivenhed kan fremkomme. Men en afløben uendelig Række kunne vi ligesaalidet tænke os, som vi i Tiden kunne tænke os en første Aarsag. Vor Tænkning finder sig altsaa her indviklet i en Selvmodsigelse, og imod disse hinanden ophævende Tanker sætte vi den klare Bevidsthed, som aldrig lader sig ophæve, hvormed vi erkiende vor Villie som Aarsag til vore Handlinger, og saaledes os selv som ansvarlige for dem.

¹) Heiberg i dansk Synonymik I. 187.
²) Fichte Thatsachen des Bewußtseyns 18.
³) Fichte System der Sittenlehre 168 ff. 177. 181.
⁴) See Sibbern i dansk Literatur-Tidende 1824. S. 697.

18.

En almindelig Sløvhed, hvorved kun faa og lunkne Begieringer røre sig i Sielen, er meget forskiellig fra den **Svaghed i Villien**, ved hvilken Begieringerne ofte blive desto heftigere, fordi Villien ikke modsætter sig Driftens Tilskyndelse, men ogsaa desto mere forbigaaende, fordi Villien ingen Begiering holder fast, men Mennesket overlader sig til Tilfældet.

Med en svag Villie er Mennesket ikke altid lidenskabeligt, men den Lidenskabeliges Villie er svag. Ordet

Lidenskab betegner nemlig altid noget Utilbørligt; i Lidenskaben er Mennesket ude af sig selv, og hvor heftigt der endog handles i Lidenskab, saa viser dog allerede Benævnelsen, at Mennesket her ikke antages som selvhandlende, men som lidende; han har hengivet sig til en fremmed Magt, som handler igiennem ham. Lidenskaber forholde sig altsaa til Begieringer, som Affecter (Cap. 2. §. 14.) til Følelser [1]); de ere Begieringer, som overstige det rette Maal, voldsomme Begieringer, som ingen Modstand finde i Mennesket selv; thi en heftig Drivt, som dog beherskes af Villien, kaldes ikke Lidenskab.

Det er heraf indlysende, hvor falsk den Sætning er, at intet Stort kan fuldbringes uden Lidenskab. Denne Mening beroer deels paa en Forvexling af Begeistring og Lidenskab, deels derpaa, at kraftfulde Mennesker lettere komme i Lidenskab. Men disse ere ikke store, fordi de have Lidenskaber, og det er ikke ved Lidenskaberne at de udrette det Store; tværtimod er der i Lidenskaben noget Fremfusende og Ubesindigt, ja, hvor ofte den endog vender tilbage, noget Ubestandigt; den lidenskabelige Tilstand varer sielden længe, og een Lidenskab afløser den anden.

Lidenskaben modsættes stedse Fornuften. Hiin er eensidig, denne overskuer det Hele (Cap. 1. §. 20.),

og denne Overskuelse er ikke muelig uden **Besindighed**, som igien kun finder Sted, naar Villien modsætter sig det Enkeltes Indvirkning.

¹) Carus I. 306.

19.

For at det Ustadige i Mennesket kan vorde stadigt, udfordres **Øvelse**. Denne kan frembringe **Vane**, eller tankeløs Lethed til visse Handlinger; den kan ogsaa frembringe noget Bedre, nemlig **Færdigheden**, hvor Letheden er under Tankens, Bevidsthedens og Frihedens Herredømme.

Charakteer, et bestemt Præg, har det Menneske, som ikke henrives af Lidenskaber, men hvis Forhold stemmer overeens med visse Grundsætninger. Da der ved at følge disse stedse møder baade indvortes og udvortes Modstand, saa forudsætter Charakteren **Mod**, eller den Sindsstemning, i Følge hvilken Mennesket, formedelst Bevidsthed om egen Kraft, med Beredvillighed gaaer Farer og Besværligheder imøde [1]), og som, naar den er vedholdende, kaldes **Tapperhed** [2]). Det sees let, hvor uadskillelige Mod og Tapperhed ere fra enhver Dyd, ikke blot fra Krigerens. Af et Menneske, som har Charakteer, veed man, hvad man kan vente; thi Charakteren er noget langt Stadigere, end Selv-

raadigheden, som ingen Modgrunde anhører, og Egenvillien, som ingen følger. Denne kaldes i mindre vigtige Beslutninger Egensindighed, og naar den er tilstede i høiere Grader, Stivsindighed, Haardnakkenhed.

I Charakteren ere Villiens formelle Fortrin indeholdte, Lethed til at fatte Beslutningen, Kraft og Bestandighed til at vedligeholde og udføre den. Men i disse formelle Fortrin er Villiens hele Fortrinlighed ikke indbefattet, da det ikke blot kommer an paa, hvorledes, men hvad et Menneske vil. Dog maa det indrømmes, at med de høieste formelle Fortrin kan Mennesket kun ville det Gode; uagtet det Ondes tilsyneladende Styrke er der dog stedse noget Vaklende, Svagt og Ubestandigt deri.

Ved Enthusiasmus pleier man at forstaae den Tilstand, hvori Sielen mod sin Villie, eller dog ubevidst, maa tiene en høiere Magt som Redskab. Den Enthusiastiske henrives, maaskee af en ond, maaskee af en god Magt; men Sindet blusser op, og er i Uro. I Begeistringen derimod er der Fred. Ordet tilkiendegiver en høiere aandelig Indvirkning, men som kun kan befrugte den Spire, der allerede forefindes, kun kan yttre sig, hvor der er beredt Steed for den, altsaa hvor Mennesket løsriver sig fra den Befangenhed under

lavere Driveters Herredømme, der i Fordærvelsen er bleven ham naturlig, og med fri Kierlighed, som med modig Foragt for indskrænkede Sieles Had til alt Levende og Ædelt, hengiver sig til hiin Indvirkning. I Begeistringen modtager Mennesket altsaa med Frihed, hvad der som en høiere Gave giennemstrømmer ham.

